

СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ

ПІД

КОЛЕСАМИ
ІСТОРІЇ

БУЛАВА
НЬЮ-ЙОРК 1962

ПРОФ. ДР. СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ

ПІД КОЛЕСАМИ ІСТОРІЇ

ВИДАННЯ ДРУГЕ

Нью Йорк 1962.

*Проект зі збереження
інтелектуальної спадщини
української еміграції*

bohuslavskyj@i.ua

Видавнича Корпорація „БУЛАВА”

Bulava Publishing Corporation

423 East, 9th Str. New York 9, N. Y.

Prof. Dr. STEPHAN TOMASHIWSKY

**UNDER THE WHEELS
OF HISTORY**

SECOND EDITION
New York 1962.

Bulava Publishing Corp.
423 East 9th Str.
New York 9. N. Y.

**ПІД КОЛЕСАМИ
ІСТОРІЇ**

Нарис життя і творчості
С. Томашівського
Др. БОГДАН КОВАЛЬ

Обгортка — роботи
мистця СЕРГІЯ МАКАРЕНКА.

З М І С Т.

Від Видавництва „Булава”.....	7
Нарис життя і творчості Степана Томашівського.	9

I

Передмова до першого видання.	21
Чи є українська національна ідея?	23
Історія і політика.	27
Політика і відповідальність.	33
Значення програми і тактики.	37
Петлюра.	39
Дипломатія.	51
З новим роком.	54
Нова карта.	58

II

Упадок московської державної думки.	61
Від утопії до дійсності.	65
Село й город.	69
Суд історії.	73
Finis Europae.	76
Чорна небезпека.	79

III

Севрський трактат про границі.	82
Куліш і українська національна ідея.	90
Пять листів С. Томашівського.	97
Оголошення	109

ВСТУПНЕ СЛОВО

Українське суспільство мало нагоду між першою та другою світовими війнами вивчати погляд українських консервативних кругів про причини неуспішних визвольних змагань та про потребу повної реорганізації визвольної боротьби.

Та нагода не була повністю використана. За те прийшлося понести народові нові поразки.

Наші політичні партії робили і роблять все можливе, щоби односторонно інформувати широкий загал, щоби заховати перед ним погляди тих, що інакше думають а особливо погляди української гетьманської консервативної ідеології.

В пропагандивній літературі демоліберальних і соціалістичних груп все повторюються соціальні та культурно-ісповідні питання і творяться неправдиві легенди з стилізованими портретами так званих інтелігентських носіїв державної ідеї.

Тимчасом у практиці вільних народів світу всі історичні події та історичні постаті широко обговорюються та контролюються всесторонньо-поінформованим громадянством.

Свобода слова, думки, опінії є найбільшою зброєю вільних людей.

Розвитку історичних процесів не можна змінити замовчуванням і перекручуванням фактів.

З тією свідомістю Видавництво „Булава” присвячує

перевидання цієї книжки тим, що дорожать кожною історичною постаттю, коли вона передається згідно правди і коли вона є мотивом гідним наслідування; тим, що розуміють творчі події минулого, коли роблено їх в глибокому зміслі закріплення і розбудови історичного процесу; і тим, що інстинктивно відчують, що теперішність будеться на сотках років минулого досвіду.

Перше видання отсих нарисів було друкване видавництвом „Українське Слово” в Берліні 1922 року. Це друге видання накладом Видавничої Корпорації „Булава” в Нью Йорку, являється справленою та доповненою збіркою статей С. Томашівського.

Видавництво в основному зберегло лексичний та правописний характер писання С. Томашівського. Зроблено тільки головніші орфографічні поправки.

Нариси С. Томашівського розподілено на три частини. В першій частині подаються теми внутрішньо-української проблематики. В другій частині нариси С. Томашівського заторкують теми загально-історичних процесів.

В третій частині подаються окремі питання опрацьовані С. Томашівським у формі ядерної наукової розвідки.

Пропущено в другому виданні нариси „Ірійська держава” і „Нація без університету”. Додано до другого видання нариси „Значення програми і тактики” та „Історія і політика”.

Також додано до другого видання „Пять листів С. Томашівського”, писані автором в роках 1922-23 і друковані в „Новій Зорі” ч. 97 від 20. XII. 1931.

Видавнича Корпорація „БУЛАВА”.

Богдан Коваль

НАРИС ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТИ СТЕПАНА ТОМАШІВСЬКОГО.

- 1 — Актуальність перевидання „Під колесами історії”.
- 2 — Короткий життєпис С. Томашівського.
- 3 — Огляд наукової праці проф. Томашівського.
- 4 — „Святий обовязок — не тільки захоплюватися завданням, але й виховуватися для нього”.

1. Актуальність перевидання „Під колесами історії”.

Нариси і статті С. Томашівського видані збіркою „Під колесами історії” є непроминального значення памяткою думок та поглядів того покоління, що в період першої світової війни чинно воювало за незалежність української держави і по безуспішних змаганнях опинилося поза межами рідних земель.

Це історично — публіцистичні есеї автора, що міркував категоріями вченого а писав стилем журналіста. Теми, що виповняють зміст „Під колесами історії”, опрацьовані автором в роках 1921 — 1922 на розятре-них ранах боїв за визвольну справу. Тому його міркування обважнілі гнівом і патосом на неудачників — провідників визвольної боротьби; сарказмом і критикою ідей нанесених з чужих середовищ на український ґрунт; водначас любовю і вірою в непроминаль-

ні мотиви героїзму, що передаються консервативною традицією з покоління в покоління.

Богато від того часу змінилося. Суспільно — політичні ідей тодішнього політичного проводу не витримали іспиту життя. Однак гострі профілі епігонів соціалістичних ідей з бігом часу притупилися і в очах широкого загалу навіть набрали приємливого наświetлення. Ті самі соціалістично — анархічні круги прибравшись демоліберальною позолоттю продовжували вимальовувати нові міражі своїх поразницьких програм. Немовби історія нас нічого не навчила.

Таке спостереження зробив С. Томашівський і воно його дуже тривожило. Це була однак активна тривога політичного діяча, що вмів спостерігати, робити глибоко — продуману аналізу і виразні висновки. В крузі його спостереження і аналізу були:

- дивний брак національної всіх об'єднуючої ідеї,
- метушливе політиканство численних політичних груп української еміграції;
- погоня за владою та бажання репрезентувати неіснуючі уряди та продовжувати пропагувати систему поглядів, що пхнула нашу державність під колеса безпощадної історії;
- нетворче світосприймання українського інтелекту, що не захотів виконувати в громадському житті тих обов'язків, що на нього накладали його стан і його вміння.

С. Томашівський спостерігаючи тодішні суспільно-політичні відносини дуже правильно розцінював розвиток щаблі російської комуністичної імперії, немовби він їх аналізував не 1921 року але 1962 року.

С. Томашівський, один з дуже нечисленних, дошукувався причин нищення українського села в комуні-

стичній дійсності руками українського інтелекту. На думку С. Томашівського обов'язком національної преси повинно бути „не затирання серед громадянства свідомості права судити своїх провідників, а навпаки — цю свідомість розбуджувати, розвивати і скріплювати”.

Дуже цікаві думки С. Томашівського про політичну проблематику світової політики. Він вже тоді 1921 року говорив про можливість чорної небезпеки світові з африканського суходолу.

Однак не тільки тематика збірки „Під колесами історії” рідше про її вартість. Спосіб писання С. Томашівського та особливість його аналізу заторкнених питань роблять його збірку почитним матеріалом, що приковує увагу і родить корисні рефлексії.

2. Короткий життєпис С. Томашівського

Коли правдою є, що в надрах українського села криється неограничений потенціал, тоді голосом тієї прихованої сили є життя і творчість С. Томашівського. Він був знаменитою дитиною українського галицького села. Перші роки свого життя С. Томашівський провів у малому галицькому селі Купновичі, рудецького повіту, де він побачив світ 9. 1. 1875 року і де покінчив початкову школу. Діти хліборобів селян творили перше суспільне оточення С. Томашівського. В забавах і іграх з ними молодий Степан досвідчив, що їм дітям селянським ідея української держави є вродженим хотінням, що органічно виростає з цілого змісту їх життя.

Його батьки, прості селяни правильно оцінили дивні амбіції свого сина посилаючи його до середньої шко-

ли в Самборі. Визначний успіх молодого Степана То-
машівського в середній школі простелив йому шлях
до вищих студій на львівському університеті.

Вже на перших роках своїх студій С. Томашівський
виявив велику зацікавленість історією. Історія стала
головним предметом його студій та перших спроб його
наукових праць. Одним з його викладачів був відомий
вчений М. Грушевський. Імя М. Грушевського вже тоді
було таке велике, що він викладаючи історію зацеп-
лював своїм учням не тільки вчення історії, не тільки
свою наукову методологію але й свій соціалістичний
світогляд. Це були часи коли майже вся інтелігенція
була перейнята соціалістичними ідеями і виголошу-
вала з великим ентузіазмом різні радикальні і атеїстич-
ні гасла. Треба ствердити, що тільки нечисленні оди-
ниці не піддавалися впливам соціалістичної пропаган-
ди. До тих нечисленних належить прирахувати С. То-
машівського. Студії С. Томашівського були твердим і
впертим ходом мужицького сина до джерел правдивої
освіти. Йому ніколи не бракувало ентузіазму до науки.
В роках його університетських студій не було душев-
ного розгублення, не було якогось особливого хитан-
ня в його світоглядних настановах. Було бажання
поглиблювати знання, удосконалювати здоровий сві-
тогляд, щоби на їх основі жити, діяти і творити.

По закінченні університетських студій С. Томашів-
ський навчав предмет історії в середніх школах в Пе-
ремишлі, в Бережанах, у Львові. Побіч своїх фахових
зайнять він однак не переставав працювати науково.
В результаті своїх наукових дослідів він 1911 року
габітулювався на львівському університеті з історії
Австрії і лишився там працювати доцентом історії.

І знова досліди і праця. Роки широких наукових пла-
нів та дуже плідної історично-дослідчої творчости.

На підставі визначної його наукової діяльності С.
Томашівський 1913 року став заступником а згодом
і головою Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові ке-
руючи його історично-науковою секцією.

В 1919 році С. Томашівський на доручення уряду
галицької України очолив мирову делегацію в Па-
рижі.

Від 1921 року С. Томашівський перебував у Берлі-
ні, де редагував „Українське Слово”, „Літопис” і рів-
ночасно співпрацював з різними науковими гуртками
і журналами, В тих роках С. Томашівський розвинув,
побіч своєї наукової, дуже живу публіцистичну діяль-
ність. З того часу походить також переважна частина
нарисів, що склалися на видану 1922 року В-вом „Ук-
раїнське Слово” в Берліні збірки С. Томашівського
„Під колесами історії”.

В 1925 році С. Томашівський повернув до Львова,
де редагував журнал „Політика” та співпрацював з
усіма важнішими науковими журналами.

В 1927 році С. Томашівський обстоював на краківсько-
му університеті свою наукову розвідку про участь
митрополита П. Акеревича на Люгденському Соборі
в першій половині XIII ст. Та праця отворила С. То-
машівському можливість викладати історію на кра-
ківському університеті, де він працював до кінця сво-
його плодovitого життя, тобто до 21 грудня 1930 року.

3. Огляд науково-історичної творчости С. Томашівського

Молодий С. Томашівський розпочав своє науко-
ву творчість вже на першому році своїх університетсь-

ких студій. Тоді і від тоді його головною темою заінтересовань стала українська історіографія. В студіях минулого українського народу належить шукати причин нехиті С. Томахівського до модних тоді ідей соціалізму. В студіях нашого минулого С. Томахівський знайшов невичерпне джерело досвідчень, взлетів і упадків поколінь. В тому поході віків він добачав закон повільного але невідкличного росту. Це допомогло йому насвітлювати історичні процеси українського народу вимовою свіжої інтерпретації. Його розуміння історичних процесів впливало однак з ірраціональної, стихійної любови до рідних земель та своїх предків.

Праці С. Томахівського появилися друком у виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Крім того його праці друкувалися на сторінках „Літ. Наук. Вістника”, „Життя і слова”, „Стара Україна”, „Записки ЧСВВ”, „Збірник істор. філ. відділу Української Академії Наук у Києві”, та різних періодичних і принагідних друкованих органів.

Деякі наукові розвідки С. Томахівського вийшли окремими збірками а деякі появилися в перекладах на чужі мови.

Царина наукових заінтересовань С. Томахівського — це історія українського народу. І це поле його духових інтересів хвилювало його творчу увагу логічними процесами всіх політичних, культурних та економічних взаємин. В масштабі тих заінтересовань він звернувся, коли зважити опінії визначних істориків нашої доби Д. Дорошенка і О. Оглоблина, — „до студій історії княжої доби і дав їй майстерну синтезу в своїх книгах „Українська Історія”, яку — нажаль — допровадив тільки до 1569 року. (Енциклопедія Українознавства, том перший, II, ст. 404, Мюнхен — Нью Йорк

1949). „Значення праці Ст. Томахівського залишається непохитним і його „Історія України” ввійде в українську історіографію як перша праця державницького напрямку, яка започаткувала новий шлях дослідження княжої доби історії України”. (Н. Полонська — Василенко „Державницька Думка” рік 1951, ч. 4, ст. 14.)

Належить відзначити особливе зацікавлення С. Томахівського часами Богдана Хмельницького. Для відзначення 250-річчя повстання українського народу під проводом Гетьмана Богдана С. Томахівський видав друком 1898 року історичні матеріали про повстання галицьких українців в 1648 році. Доповненням до тієї теми були дальші видання історичних памяток до історії Хмельниччини, збережені в архівах Ватикану, видані в 1901, 1913, 1919 роках.

Наукові розвідки, як „Між Пилявцями і Замостям”, зауваги до літописних памяток років 1648 — 1657, праці про економічне положення та стан популяції галицької України в пол. XVII ст., матеріали до історії українського шкільництва в Галичині, нариси про всевітно-політичне значення Галицької України, історична аналіза часів панування Ростиславичів, причинки до пізнання етнографічної території Угорської Русі, прерізні матеріали з історії української церкви — це тільки головніші нариси його плідної творчої наукової праці.

Як можна бачити — то основні студії джерельних матеріалів, розкиданих по численних краєвих та заграничних архівах при знанні 15 чужих мов випосажили творчий ум С. Томахівського могутнім боевим арсеналом наукових аргументів для запровадження

і закріплення в дослідях української історії нового державницького підходу.

Історичні наукові праці С. Томашівського характеризують його не тільки, як уважного дослідника історичних джерел, не тільки — як мистця вченого з широким горизонтом але в першу чергу, як людину великої відваги. Бо, дійсно С. Томашівський проявив велику відвагу спротивляючись засадничій настанові відомих і визначних українських істориків так званої народницької школи. Однак не тільки відвагою але й великим запасом знання та вмінням переконливого їх викладу треба було виявитися, щоби захитати довіря до односторонніх наукових висновків істориків. Наукові праці попередніх істориків народницької школи є величезним вкладом в скарбницю української культури. Це праці таких знаменитих дослідників нашої старини, як Максимович, Костомарів, Драгоманів, Лазаревський, Антонович і окраса народницької школи М. Грушевський, що виховав цілу школу своїх послідовників.

Вправді на початку 20-го століття ставала відомою наукова творчість знаменитого Вячеслава Липинського, що також виразно спротивився тенденціям народницьких істориків зводити історичні процеси українського народу на вузьку стежину інтересів соціально упосліджених верств. І відомим є, що В. Липинський та С. Томашівський деякий час спільно працювали в наукових дослідях. Оскільки один на другого впливав — це дуже цікаве питання майбутнього дослідника. Незаперечним фактом позостає, що — цитуючи opiniю Д. Дорошенка і О. Оглоблина — В. Липинський і С. Томашівський „стали основоположниками української державницької історіографії. (Енциклопедія Ук-

раїнознавства, том перший II, Мюнхен — Нью Йорк 1949, ст. 403).

Можна побачити в діяльності і В. Липинського і С. Томашівського велику подібність. Їх характеризує однакове ідеалістичне світосприймання, основні студії часів держави Богдана Хмельницького та його подвижників, навязання історичної тягlosti державно-творчих процесів українського народу і заінтересованість питаннями української церкви.

Можна сподіватися, що наукова і політична спадщина В. Липинського і С. Томашівського в недалекому майбутньому стане предметом вивчення і виховання молодого покоління. В деякій мірі вже тепер можна зауважити спроби інтерпретації їх творчості молодими українськими науковцями, що — на жаль — намагаються їх суспільно-політичну творчість вложити в рями історіографічних формул і шкiл, які в тих часах існували в Західній Європі. Майбутній дослідник зробить інакші висновки, коли дослідить і правильно зрозуміє їх оригінальність, їх органічну повязаність з духовим ростом українського народу.

С. Томашівський своїми історичними дослідями дав класичний приклад державницького пояснення історії українського народу. Тому він уявляє своєю творчістю відродження консервативних сил.

Воснні події першої та другої світових війн не дали практичної можливості поширення серед широкого загалу блискучого викладу історії С. Томашівського. У відношенні до творчості С. Томашівського треба повторити думку проф. В. Гришка, коли він характеризував творчість В. Липинського кажучи „ширші кола української суспільности й поза нею ще не вкусили плоду й не мають сил злетіти на верхівя мислі цього

українського мислителя” (Вячеслав Липинський і його творчість, Булава, Нью Йорк 1961, ст. 15).

4. „Святий обов'язок — не тільки захоплюватися завданням але й виховуватися для нього”.

На зміст „Під колесами історії” не припадає наукова праця С. Томашівського. Без сумніву, його наукові дослідження допомогли йому пізнати та голосити його політичні погляди. „Під колесами історії” і є політичними коментарями, схопленими автором приблизно 40 років тому але писані вченим великої міри, що розглядав події очима майбутнього.

Велика частина духової спадщини С. Томашівського скривається в його публіцистичній праці. Писав він дуже багато. Його горизонт публіцистичної творчості є далеко ширший, як наукової. С. Томашівський не був прикладом вченого, що знає книжку і свій кабінет. Навпаки. С. Томашівський живо слідкував за розвитком політичних подій в цілому світі а зокрема серед української громади. Коментарі, статті, артикули С. Томашівського друкувалися майже у всіх наукових журналах української громади.

С. Томашівський ставив високі вимоги новому поколінню. Він уважав, що належить підготовлятися дуже основно до життя, коли хочеться мати успіх. У статті „Драгоманів і молодь” (Політика, Львів 1925, ч. 3, ст. 45) він приводив думки М. Драгоманова про потребу здобування широкого знання на європейських зразках і про потребу абстиненції молоді від практичної політики, при інтензивній політичній освіті.

Ставка на молодь і дуже строга критика молоді С. Томашівським пояснюється його переконанням, що

самостійність української держави у 1918 році не знайшла своєї практичної реалізації з приводу непередготованості, з приводу-імпровізації молодих людей, що робили забагато революцій.

С. Томашівський в останньому числі „Літописі”, яку він редагував у Берліні, подав головні думки звернення до німецької молоді німецького соціолога Освальда Шпенглера (O. Spengler, „Politische Pflichten der Deutschen Jugend” 1924.). з своїми незвичайно цікавими коментарями. С. Томашівський повторив клич О. Шпенглера підкреслюючи його вартість для української молоді: „Це святий обов'язок — не тільки захоплюватися завданням але й виховуватися для нього”.

Шукаючи мотивів діяльності С. Томашівського треба ствердити, що всі його задуми й вчинки були на службі національних інтересів. Правди, що він проповідував були частиною його світогляду. Відвага, з якою він своє вірую поширював і обстоював, була сильніша, як острах перед публічною опінією, що радше піддається легкій омані новостей. Кличі С. Томашівського провадили на шлях впертих зусиль та важкої праці, що ніяк не могло викликати — особливо у молоді — ентузіазму. С. Томашівський був однак впевнений, що саме широкий загал в майбутньому буде користати з поучень і коректив, які він своєю творчістю вніс у скарбницю української культури.

Степан Томахівський

ПЕРЕДМОВА

Протягом моєї участі в редакції „Українського Слова”, з жовтня 1921 по березень 1922, появилось у тому часописі біля сімох десятків більших причинків на сучасні політичні теми, зразу переважно українські, згодом міжнародні. Звичайно, більшість їх мала т. ск. злободенний характер, одначе доволі було й таких, які виходячи з подій дня, спинялися на означених типових проявах сучасного нам національного і міжнародного життя, та які без коментарів можуть бути читані ще довший час. Оце з поміж цих останніх я вибрав 16 статей і, не змінюючи їх основи і змісту, подаю щераз українському громадянству під увагу.

Чому я для цієї збірки вибрав такий а не інший матеріал, це не важне, зате я обовязаний, здається, сказати тут кілька слів про один тон, який всупереч моєму бажанню дзвенить мало не в усіх статтях і який уже в самому наголовку знайшов свій вислів, — тон песимізму.

Господи, якто хотілося б мені бути бадьорим оптимістом і, як колись бувало, вдаряти у струну політичної самопевности, громадської непомильности і неминучости близької перемоги! Та щож, впродовж вісьмох років наш національно-політичний світогляд потерпів стільки важких ударів, стільки його основ виявилось

повітряними привидами, „догми” мріями і надії самодурством, що мені годі скривати це як від самого себе, так і від громадянства. Бо, на мій погляд, самопізнання і самопризнання то передумова самопоправи, а без цієї останньої — ми пропадемо.

Я боюся одначе, що наше громадянство, зокрема та його частина, в якій руках опинився політичний провід та органи прилюдної думки, все ще мають інший погляд на сучасний момент і плывуть тими самими руслами, на тих самих суднах, під тими самими знаками і з тими самими кличами, що й чотири і вісім років тому назад, немов усе те, що сьогодні діється на українських землях, сталося по їхній програмі і було ними передбачене... І признаюся, мене менше бентежить сьогоднішня руїна, а більше те, що всі дотеперішні катастрофи, моральні і матеріальні, які безупинно сипляться на наш нарід, не вирвали нас із політичного сомнабулізму й жаху перед дійсністю.

Коли мої статті друкувалися в „Українському Слові”, я одержував з одного боку устні й письменні признання, із другого — до мене доходив відгомін люті і мстивости деяких „ображених” (з яких ніхто одначе не мав відваги стати до відкритої чесної полеміки!), та ніщо мене так глибоко не вражало як докори з боку деяких, здається, прихильних мені людей, за оголошення або пригадку певних історичних фактів, бо цим — мовляв — я можу на розвалинах ілюзій посіяти зневіру... А я був такий скупий у відкриванні фактів!

І якже, в таких обставинах, не бути песимістом?

Оця збірка присвячується жертвам української політики.

Berlin 15. V. 1922.

ЧИ Є УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ?

Автор, який на чолі своєї статті кладе такий запит, не хоче очевидно скривати деяких сумнівів щодо відповіді на нього; тому й я приготований на те, що одна частина читачів виявить певне здивування, інша може й соблазниться в почуваннях своєї національної релігії, бож сумніви у святих правдах — це гріхи проти святого Духа... Та я певен у цьому, що поважна частина читачів прийме інакше мою відвагу — почати розмову про моральну основу українського національного життя — та, що ця розмова не буде монологом.

Коли зійдеться гурток українських інтелігентів, попробуйте звернути розмову на поставлене вище питання, або ще краще запитайте кожного з присутніх, як він означає (дефініює) українську національну ідею — а побачите, скільки збентеження вкинете ви у товариство та які неоднакові й часто дивовижні відповіді одержите на ваш дослід. Пригадую собі, одного разу, чужинець збив, як кажуть, зовсім із толку українського дипломата, який дуже енергійно домагався здійснення прав української нації, звичайним собі запитом, чому він (себто український дипломат) називає українське плем'я „нацією”? Я не бажав би собі, цим разом, зводити дискусію на такий дуже ризиковний шлях і тому обмежуюся тільки до питання про те, чи ми, Українці, маємо одну спільну національ-

ну ідею — оцю необхідну передумову, щоби бути справжньою нацією.

Поставити питання — значить часами відповісти на нього; так і тут до деякого ступня. Про одну спільну національну ідею у нас зараз і мови нема. Щотілько недавно появилася брошура одного з українських ідеологів про основи національної політики, а в ній читаємо виразно, що авторові (Д. Донцову) самому тільки повелося віднайти давно страчену з очей українську національну ідею, якій імя: відвічна і безупинна, всіма можливими способами ведена і всякою ціною оплачувана боротьба з Московщиною. У слід за цим виходить ясно, що політика Петлюри-Василька — це воплощення самото правдивої і спасенної української національної ідеї... Та разом із цим візьміть низку політичних письменників і побачите, що є тільки одна правдива національна ідея — невгамована боротьба з Польщею. Спитайте знов у проф. Грушевського і тов., а довідастесь, що мета українського народу: боротися проти всіх і вся, доки на острові Айтутакі, в полумі світової соціальної революції, не пропаде останній слід капіталізму. Ну і котра ж із цих ідей правдива, дійсно національна?

Не в таких негативних формах треба глядіти її — скажете може — а в позитивних змаганнях до української державности; цей же клич виписаний на всіх програмах усіх українських партій, груп, гуртів і гурточків. Правда, боротьба за українську державу стала модною фразою і без неї сьогодні українському політикові стало б так само ніяково, як показатися межи людей... без краватки; одначе — як у нас розуміється державність? Як би у нас справді було таке саме розуміння держави, як у світі, то неможливо було б по-

думати собі таке божевілля, яке у нас скоїлось під кінець 1918. р., коли соборна Україна з реготом безумного розторошувала свою правдиву, велику й засібну державу; у моменті, коли у всіх тямущих Українців повинна була бути тільки одна думка, одна ціль, один ідеал: захистити існуючу державність, якою доля була наділила нас у виїмкових обставинах. Сьогодні, цей і той „батько” народу, кочуючий по руїнах колишнього кипучого, національного, господарського і культурного життя, або тільки й іздалека, на вигнанні, тужачи до цих руїн, марить: один про власну державну орду на Диких Полях, з ласки уцареного Татарина; другий — про бердичівську річпосполиту з надання польського шляхтича; третій — про чорногорську республіку, з всемогутньої волі одного уельського адвоката...

Як бачите, то навіть і земля, ця продовж тисячоліття кровю і потом розмита земля, не грає особливої ролі в цих недоносках, яким у нас придають, не знати чому, назву національної ідеї. Окрім одних монархістів-гетьманців, всі інші українські партії збулись, з холодною розвагою бизнесменів, усієї Західної України, не кажучи вже про Бесарабію і Крим; Галичани ж, які три роки тому легіли у пропасть і всю країну туди тягли в імя єдиної, неподільної і соборної України, сьогодні поділені: одні відреклись не тільки соборної, а й цих українських земель, які разом із Галичиною, ділять одну важку долю; а другі — інші служать досі в ролі лакеїв і камльотів у тих, що торгували їх рідною землею. Одним словом — поняття України мало має спільного з географією, а ще менш з геополітикою. В таких обставинах не дивно, що ідея народу як людности в наших ідеологіях дуже мрячна: в одних

Українець тільки той, хто лівіший есдеків, без огляду на расу і мову; в інших тільки греко-католик має право бути членом нації і т. і. Про історичний елемент у тих ідеологіях нема що й говорити. Національні ідеології, про які тут мова, не то не історичні, вони всі просто антиісторичні.

Зібравши все вище сказане в одно, приходимо до висновку, що це *licentia poëtica*, коли хто говорить про якусь одну національну ідею, спільну всім Українцям; такої нема досі, а те що під імям таких ідей (так! не одної, а цілої низки ідей) кружляє у нас і виставляється на показ чи продаж між чужинцями, не має найосновніших вимог стати такою всіх обнімаючою національною ідеєю; це тільки фрагменти різних політичних, соціальних, гурткових, а часто лише особистих програм та агітаційного багажу.

12. X. 1921.

ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА

Кілька думок із приводу книжки В. Липинського
„Україна на Переломі”*)

Від редакції „Америки”. — В дальшій серії статей-студій, авторства видатних українських умів, присвячених Вячеславові Липинському, у 30-ліття Його смерті, містимо з черги статтю-студію проф. д-ра Степана Томашівського. Ця стаття-студія писана в 1921 році, і вміщена була вперше в III книжці Віденської „Хліборобської України” в 1921 р., звідкіля ми її оце передруковуємо без змін, зберігаючи навіть тодішній правопис.

Проф. д-р Степан Томашівський належить до найглибших українських істориків-мислителів, будучи одним із репрезентантів нової української історичної школи (державницької школи Вячеслава Липинського).

**
*

Хтось із дотепних новочасників зпарафразував відомий клясичний висказ про історію: вона, мовляв, така учителька життя, яка має самих тільки ледачих учнів... Ця остроумність зазнала скоро надзвичайного успіху; парафраза стала дуже популярною, і хто сьогодні не глузує над колишньою правдою, признаною дві тисячі літ: „Якже, хіба ж ви не знаєте, що в цьому вчителька винна, що вона має самих тупих чи ледачих вихованців?” — говорить трикомфально

(„Америка” ч. 146, 4. серпня 1961 р.)

не один, кому поставити перед очі суперечність між його ділами й усім історичним досвідом.

**

В українськiм громадянствi, з цього чи того боку Збруча, отся зреформована правда панує неподiльно. Вона не тiльки звiльняє людей вiд обов'язку знати основнi моменти iсторiї, шукати серед них ориґинальнiх пунктив для сучасности та органiчно вязати вчорашнє з сьогоднiшнiм; вона просто не дозволяє ставитись неґативно до iсторiї або що найменше iгнорувати її мову. Отся прiрва мiж минулим i сучаснiстю, перенесена на полiтичне поле, доводить у нас часом до справжнього, своєрiдного парадоксу. Що адвокати екземплi грацiя, стаючи батьками народу, не бачать у полiтицi нічого бiльше, як тiльки доручену їм процесову справу, яку можна б — на їхню думку — виграти почасти зручним притяганням параґрафiв закона й оречень, почасти слезоточивою мольбою до судейських сердець; що комерсанти, попавши прим. в отамани, глядять на живе тiло нацiї як на мертвi числi стовпцi, якi можна вiднiмати й додавати в усiх направах, вризувати i приставляти до вподоби, на те тiльки, щоби здобути якийсь бажаний собi зиск; що поети, зробившись випадково мiнiстрами, дивляться на будову держави, як на iнтересний сюжет до пiснi; — все те ще не велике диво.

У нас бувають також iсторики, якi в довголiтнiх дослiдах витягли на Божий свiт i спопуляризували тисячi забутих подiй i явищ, оцiнюючи їх зi становища нацiонального добра, але перейшовши на поле актуальної полiтичної публiцистики навiть не завдають собi труда користуватись вiдомими їм iсторичними

фактами i перспективами як аргументами, а вже ставши практичними полiтиками i засiвши на курульнiх столах, тiльки про це i дбають, щоб їхнi дiла були в якнайбiльшiй незалежности й суперечности з усiм, що було у нас i у людей...

**

В цьому мiсцi боюся малого непорозумiння з читачем — закиду, що буцiмто вимагаю, щоб державнi мужi не розставалися з iсторичним лексиконом, або щоб за iсториками признати вищi квалiфiкацiї до полiтичного проводу. Нiчого подiбного!

Iсторик i полiтик стоять у такому обопiльному вiдношенню як прим. учитель фiзики до архiтекта: перший з них може не мати практичного поняття про будiвництво, другий може слабо вже тямити теоретичнi правила механiки, при цьому вони обидва можуть бути the right men on the right place; натомiсть осуд випадє цiлком iнакше, якщо перший не вмiє добачати органiчного зв'язку мiж правилами механiки i даною будiвлею, та якщо другий порушить у своїм творi закони фiзики.

Державна творчiсть, державне будiвництво i державний провiд — це також науково обґрунтована умiлiсть, до якої братися не можна кому-небудь, починати звiдки-небудь, вести як-небудь, не дбаючи ані трохи про те, що говорить про державну механiку i штуку дотеперiшнiй, поданий iсторiєю досвiд. Що думаєте про артиста, поета, вченого, ремiсника, економiста, кухаря i т. п., який не знає, або не хоче знати попереднього розвитку й результатiв працi своїх попередникiв, i для якого єдиним джерелом знання i пра-

вилом є власне „я”? Що скажете про збори акціонерів, які віддали б справу утворення й ведення банку людям, що не мають ні теоретичного, ні практичного підготування до свого діла?

Все це таке просте і ясне... однак скільки у нас таких, хто думає, що збудування, удержання й ведення найбільш складного організму — держави — від долі якого залежить доля мільйонів громадян, не потребує жадного особливого підготування, ні практичного ні теоретичного! Зовсім так, як у середніх віках усюди, а тепер у деяких примітивних племен, що для здобуття й виконання лікарської вмілости доволі доброї волі й віри в певні чародійні слова-заклинання та деяке зілля.. Наші внуки не могли б вийти з дива бачучи, як за наших часів генераліссімусами ставали і десятки тисяч молодого людського цвіту на смерть вели, люди, що справжньому вояці і в чури не годились, не маючи нічого спільного з військовим знанням і військовою штучкою.

**

Ось вам і взаємини між історією і політикою. Льюїс Джордж не мусить зачитуватись у Меколю, щоби правити британською імперією;*) маршал Фош не мусів щодня читати одну главу записок Цезаря про

*) До речі: анекдоти про нецтво англійського прем'єра або видумані, або сильно перекручені; в дійсності він не тільки наділений першорядним інтелектом, але також широко освічена й начитана людина, що своє знання неустанно поширює й поглиблює та відчуває себе найкраще — після урядових занять — на гольфовій толоці й у своїй бібліотеці, з історичною літературою на почесному місці.

війну з Аріовістом (хоч, без сумніву, мусів колись простудіювати їх дуже основно), щоб подиктувати Німеччині умови перемиря 1918 р.; ні, історична традиція, досвід минулих часів, свідомість нерозривного зв'язку з історично виробленим складним організмом нації, її життєвими функціями і духовними змаганнями творять уже інтегрантну частину психіки обох цих будь-що будь визначних людей, обмежують їх хотіння й контролюють їх діла.

Завдяки цій органічній звязи сучасності з минулим, Льюїс Джордж є для своїх земляків відродженим типом Пітта, Клемансо — типом Рішельє, Поенкаре — Люї XIV і т. ін. Можна навіть сказати, що керманічам справжніх націй (себто одиницям, що були в силі стати на чолі цих націй) зовсім не легко бути в суперечності з історією, так само, як кожному з нас прийшлося би з великим трудом гризти, татарським звичаєм, сире мясо.

**

Чому ж це у людей органічний зв'язок сучасності з минулим такий тісний і чому в нас він такий далекий? Окрім загально-національної малокультурности, окрім хиб індивідуального і громадського виховання, нас побила ще інша язва: манія „поступовости” і страх перед „консерватизмом” — два демони, що протягом останнього покоління опанували українську інтелігенцію й напоїли її вірою, що краща доля людства лежить в спекулятивних конструкціях будуччини, коли стрясемо з себе останню порохинку поганої минувшини і сучасности...

Так виховане покоління опинилося в трагікомічній

ситуації: йому прийшлося будувати національну державу, здійснювати практично два поняття цілком консервативні по своїй суті, змісту і формі! Це покоління виявилось настільки безхарактерним, що не лише взялося до цього діла, а ще й віддало провід у „будівництві” одиницям, які ще вчора, з авторитетом пророків, кричали, що ідея національної держави — це синонім кріпацтва, нагайки і т. д. Одним словом — ведмедя приставили за пасічника.

В таких обставинах не диво, що поступом у нас називається не зберігання і поліпшення існуючих цінностей, а руйнування їх; що ретроградством у нас зовється все те, що стоїть на перепоні руйнівним інстинктам; якою ж повагою в таких обставинах може тішитись історія, сама по собі консервативна ідея і консервативна сила? Справді, вона ніколи не була в більшій поневірці, як саме в часі наших революцій.

ПОЛІТИКА И ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

З приводу якоїсь полеміки між двома українськими публіцистами на еміграції, один із краєвих часописів, осудивши джерело й методу цієї суперечки, написав недавно м. ін. таке на адресу української еміграції: „Кожний, хто б він не був, що в теперішній тяжкій і переломовій хвилині намагається підкопати авторитет уряду, є в очах громадянства звичайним злочинцем. Хто має які особисті порахунки з урядом, чи особами, що в нім засідають, мусить відложити їх на пізніше. Це думка загалу краю.” Основна ідея цього заклику, останні чотири слова його виписки й обставина, що він появився в однім із поважніших органів громадської думки, заслуговують хіба на те, щоби спинитися дещо над висловленою тут тезою з обсягу практичного політичного життя. Беремо з нього тільки, те, що принципіально, і не доторкаємо нічогосінько подій і людей, які дали привід до поставлення цього правила.

Хто прочитав уважно вище наведений цитат, мусів зрозуміти, що в ньому висказана дуже серйозна думка, одна з основних догм національної політики кожного народу; та разом із цим, уважний читач не може не відчувати, що у формі, чи радше методі, в якій ця правда висказана, щось не зовсім до ладу... Що саме? Викресліть із поданої вгорі тези два слова: „теперішній” із першої думки, та „особисті” із другої, а поба-

чите, що теза висловлена далеко ясніше і бездоганніше. Вона говорить, що у критичних моментах національного життя, коли у грі доля всього народу, ціле свідоме й політично зріле громадянство повинно стати за своїм урядом, хоч би він багатьом був не до вподоби, хоч би він помилявся в цьому, чи в тому; що опозиція проти нього не повинна йти так далеко, щоб разом із урядом вивернулася вся національна справа. Саме останні роковини повстання проти Гетьманщини дуже добре надаються, щоб оцю думку освітити ярко з історичної перспективи і поставити перед очі українському громадянству, в Україні і на чужині суцього: одним на кару, іншим на науку... І в цій перспективі як корисно виходить Гетьман Скоропадський, який по своєму упадку станув льюальною остронь та ні словом, ні ділом не вчинив нічого, щоб могло утруднювати державне завдання тих, які оголосили себе кращими від нього.

Вірно, що й автор наведених на вступі фраз думав так само; однак складаючи необережно правило, він викривив мимохіть основну ідею, головню вставкою обох означених слів, та пригадав цим один висказ Меколя: „Кожний, хто бачив світ, знає, що нема нічого нікчемнішого, як загальна максима.” Наш автор мав, очевидно, на умі певний означений факт і певний означений уряд, та своїм формуванням дав він читачам право користуватися його тезою, як кому любо.

Посеред усього, сьогодні Україна має мало не десяток національних урядів і щож як кожний з них вимагатиме безоглядної льюальности громадянства? Далі, більш методичний автор, пишучи слово „в теперішній хвилині”, був би запитав себе: хто уповно-

важений рішати, чи хвилина, все ще переломова й тяжка, чи вже може надійшло оце „пізніше”? Невже сам уряд? В такому разі хіба мало на світі урядів, які не раді б були розтягнути своє право незайманости і невідповідальности як можна довше — в безко-нечність... Це людська річ, та якраз тому не слід про такі людські обставини писати євангельським словом. Так само більш уважний автор, пишучи про „особисті порахунки”, був би спитав себе: ну, а хто виявляє політичні суперечности з урядом, чи він також звичайний злочинець? З одного боку особисті конфлікти в політичному житті грають тільки підрядну роль; з другого боку деяким „особам, що засідають в уряді”, може бути часом наручно бачити у кожній політичній критиці напасть і злочин ображеного маєстату, або навпаки — прикривати недоторканістю свого урядового становища деякі вчинки, які з політикою не мають нічого спільного. Крім цього досвід з останньої війни вчить, що зміни урядів законним шляхом не тільки можливі, але й корисні в певних висококритичних для нації хвилинах. Коли б автор подумав був про все те, був би, певно висловився обережніше і не ставив тези так, щоби було можливо зловжити її.

Згадуємо про все те не задля того, щоб докоряти кому, тільки щоби пригадати відвічний і незадавнений закон про відповідальність національних керівників, відповідальність політичну і моральну за їхні вчинки, методи і наслідки їхньої діяльности. Нам здається, що обовязком національної преси, в кожній роковини пробудження України до самостійного політичного життя, повинно бути не затирання серед громадянства свідомости права судити своїх провідників, тільки

навпаки — цю свідомість розбуджувати, розвивати і скріпляти.

Воно буде краще і для самих урядових осіб.

22. XII. 1921.

ЗНАЧЕННЯ ПРОГРАМИ І ТАКТИКИ

Між ідеальною цілею і реальною програмою така сама різниця, як у релігії між вірою і практикою заповідей і добрих діл; як між поняттям держави і конституційним законом; як між абстрактною товариською установою і конкретним статутом, як між теоретичною справедливістю і практичними кодексами законів, і т. д. Словом програма сама не створює ідеальної цілі; Вона приймає її згори, як дану, по німецьки скажеться: *das ideale Ziel wird im Program vorausgesetzt*; вона означає лише в яким характері дана організація бажає собі здійснювання тієї цілі. Томуто ціль може бути одна, а програми діаметрально протилежні. Виходячи приміром від одного й того самого національного ідеалу, один націоналіст прихильник необмеженої монархії, другий — конституційної, третій — республіканець, четвертий — аристократ, п'ятий — демократ, шостий — за індивідуальною диктатурою, сьомий — за клясовою диктатурою, і так без кінця; Всі вони будуть в безнастанній програмовій війні з собою в ім'я одного й того самого ідеалу...

На щастя, всі програми однаково добрі й однаково лихі, Це значить, що в одних обставинах, у відповіднім часі і при вмілім проводі кожна з них у більшій або меншій мірі може бути корисна; у других natomiast обставинах, в руках інших людей і при допомозі окремих метод здійснювання так само кожна з

них може привести дане громадянство до погрому й загибелі.

Програми — то в установах статuti, в державах конституційні закони, в мистецтві теорії, однак ще не бувало того, щоби банк із добрим статутом а з лихою дирекцією розбагатів сам або приспорив майна своїм клієнтам; щоби нездарний уряд не вмів погребати держави, з найідеальнішою конституцією; щоби сам тільки музик-теоретик не виводив какофонії замість симфонії і т. д.

Дирекції, уряди, артисти — це ті практичні тактики, що осягають дійсний секрет на цій або тій програмі, буває часом, що поминаючи теоретичні програми, або й усупереч їм.

(Друковано в „Новій Зорі” ч. 97 — 20. XII 1931.)

ПЕТЛЮРА

(Політичний некролог*)

Після трьохрічної невилічимої недуги перейшов на той бік політичного існування — Симон Петлюра, „головний отаман УНР.” Умовою з сов. Росією від 7. ц. м. Польща зобов'язалася перевести в діло те, що в загальній формі накладав на неї ризький трактат — усунути поза межі держави низку осіб нелюбих сов. урядові, між ними й С. Петлюру.

В деяких українських часописах ведеться суперечка, про те, де саме зараз перебуває „головний отаман”: в Польщі, в Румунії чи у Франції? Без сумніву, він і його протектори мусять мати певні причини берегти цього incognito, і ми не відчуваємо ні бажання, ні потреби відгадувати цю образкову загадку, яка підписана: „Де тут скривається Петлюра”? Його фізичне місце пробування нам і байдуже; зате немає найменшого сумніву, де його політичний живот: — на тому боці Стикса. Згадана в горі польсько-російська умова — це вже тільки формальний епілог того видовища, яке носить назву „Петлюрівщини”:

Писати історію цієї сумної доби — сьогодні ще за рано; та посмертно-політична згадка таки належить її головному героєві. Я не мав чести бути ближче зна-

*) Праця була вперше друкована ще в 1921 р, Прим. В-ва.

йомим із ним. Яких двадцять літ тому назад, стрінувся я з ним на одних громадських сходинах, так коротенько, що й лица його не затамив. Все це може свідчити про повну відсутність усяких особистих або партійних мотивів у цих моїх замітках, та дає мені деяке право приготувати, хоч частинно, складну працю будучого українського Плютарха.

I

Як індивідуальність — він людина вбога. Освітою — відомий у старій Росії тип семінариста, якому прийшлося шукати хліба поза церквою. Після малозначної спроби на науково-історичнім полі, він став професійним канцеляристом, забігаючи т. ск. від свята в журналістику, без якого небудь значнішого успіху. Його раніші статті, пізніші промови, маніфести, дипломатичні накази і т. ін. вражають, окрім вузенької освіти, ще й убогістю думки та примітивністю форми. Одинокий голосний виступ його на письменницькому поприщі — то його становище в „Украинской Жизни”, з приводу вибуху світової війни. Там станув він всеціло на російським державнім становищі та — під оплески московських націоналістів усякої масти, від Меньшикова й Милюкова до Алексинського й Бурцева — заявив: „Українці сповнять чесно свій обов'язок супроти держави!” В цьому ж дусі „У. Ж.” велася до кінця, відсуджуючи від честі й віри всі ті українські кола, які орієнтувалися по іншій політичній лінії.

Нагорода не минула його. Він зайняв добру посаду у воєнно-гуманітарній організації Земського Союзу, при армії югозападного фронту. На цьому становищі мав нагоду ввійти в контакт із військом, і це була його

одинока кваліфікація, щоб одержати з рук Центральної Ради секретаріят для військових справ та щоб відкрити у собі притаєне досі звання на генераліссімуса всіх воєнних сил України. Тут очевидно треба й шукати психологічного пояснення гетьманської (чи, як опісля з тактичних мотивів прийшлося назвати — отаманської) амбіції Петлюри.

Насуваються на думку історичні постаті різних „революційних” полководців: Вільгельма Оранського, Хмельницького, Кромвеля, Наполеона... — всі справжні вояки по професії; Вашингтон, Гарібальді, Пілсудський... — вояки дилетанти, які одначе мали за собою серйозну школу воєнної практики. Що ж дало Петлюрі моральне право посягати по найвищу військову владу? Чому українське громадянство задовольняло цю амбіцію та цілі чотири роки бачило в Петлюрі олицетвореного генія узбросної України? Відповідь на ці й їм подібні запити хіба у сфері психологічних загадок. Бож за весь час свого начальства не виявив він найменших признаков справжнього вояцького духа, військової організаційної здібности, не згадуючи навіть про який небудь стратегічний талант, або хоч би деякі прикмети воєнної тактики. Навпаки, всі об'єктивні свідощтва про мілітарну діяльність Петлюри стверджують однодушно повну ділову нікчемність головного отамана, теоретичну некваліфікованість і практичну нездарність. Під таким проводом не могло бути жадної армії у справжнім розумінні цього слова.

Скільки-то всякого воєнного добра опинилося в руках Петлюри у грудні 1918! Європу можна було ним завоювати; та що з цього остало? Ось вам одна з головних причин сьгоднішнього становища України.

II.

Коли з вибухом березневої революції антанта підняла всі можливі зусилля, щоб не тільки вдержати Росію у війні, а ще збільшити її воєнну енергію проти центральних держав, тоді Петлюра (можливо ще в характері урядника Земського Союзу, та в кожному разі в характері українського генерального секретаря для воєнних справ) увійшов у якийсь контакт із дугорядними французькими агентами, які не жаліли ні заходів, ні грошей, щоби піддержати зломаного воєнного духа, та оставав в інтимних зносинах із ними. У зв'язку з цим він розвинув гарячкову пропаганду, щоб український нарід воював безпощадно до загибуні за „цивілізацію”, себто за Францію, Вільсона, Бразилію, Китай, Костаріку, Ліберію і їм подібні висококультурні цінності. В цій політичній службі мабуть, прийшов до самосвідомости ще інший притасний досі талант Петлюри: він почував себе здібним до ролі Капура, Бісмарка тощо...

Та прийшов момент, коли Центральна Рада рішила-ся — поруч московських большевиків — піти на переговори з центральними державами й заключила берестейський мир. Тоді Петлюра, згідно з волею своїх патронів, уступив із уряду, та, ждучи остаточної перемоги „цивілізації”, почав творити те, що приходить назвати петлюрівською легендою серед народу. Без цієї легенди повстання проти Гетьмана було б певно не вдалося. Для темних мас — основа кожної легенди ірраціональна, чим більше романтизму в ній, тим краще для тих, що її сіють; натомість інтелігенція, без якої жадний політичний рух неможливий, потребує бачити якийсь позитивний скелет у цій легенді.

Такий кістяк складений був дуже швидко; ним заопікувався був Український Національний Союз з Винниченком на чолі: „Антанта — мовляв — визнала вже у принципі державну самостійність України; що це не сталося по всій формі, цьому винні: берестейський мир, Німці і Гетьман. Якщо скинемо цього, проженемо тих та подремо берестейський трактат (знаєте, що йому закидувано? Це, що він не анектує, разом із Холмщиною, ще й Галичину, Буковину й Угорську Русь!), тоді до всяких соціально-демократичних благ антанта додасть нам одну соборну самостійну Україну, від Тиси по Кубань (reservatio mentalis: з Петлюрою і Винниченком в ролі диктаторів).” Така-то легенда, в якій не було ні зерна правди, була поширювана 1918 р. з усією безсоромністю демагогії.

На часи цієї підпільної діяльності паде й ідейна метаморфоза Петлюри: обов'язок супроти матері-Росії, змінив він обов'язком супроти неньки — України та виринув, як представник безоглядного українського сепаратизму й невгамованої ненависти до Росії. Я не беруся розшукувати психологічних мотивів цієї переміни, можу тільки вказати факт, що ця еволюція сходиться, докладно зі становищем Франції до большевицької Росії (запам'ятайте собі: до большевицької тільки!).

**

Легенда й інтрига працювали, як знаємо, енергійно. Політичні обставини склалися для неї корисно. Я думаю, що коли б кінець світової війни був пів року пізніше, вся ця агітація була б скоро виявила своє правдиве обличчя й моральну стійкість; брехня, як

відомо, має короткі ноги. Та сталося інакше, на нещастя України та на вічну пам'ятку по героях легенди. Петлюра й тов. висадили у повітря молоду, по століттях щотілько воскреслу українську державність та кинули рідний край у божевільну, деструктиву анархію, якій покласти сякий-такий кінець прийшлося — о сороме! — московським большевикам. Обіцяні блага й ласки, знаємо в що перемінилися, та, мабуть, небагато з тих Українців, які тоді зловилися були на легенду, знає, що якраз антанта, разом із Францією, була противна українському повстанню 1918 р. й рішуче перестерігала його організаторів проти цього кроку, бажаючи захвати покищо status quo з Гетьманом і Німцями (Німеччина навіть формально зобов'язалася, умовами перемир'я не виводити своєї армії з України). Я не знаю, чи Петлюра здібний сьогодні уявити собі правдоподібний хід українського життя і взагалі східно-європейських відносин, якби status quo був удержаний, та чи він може бачити різницю між тією можливістю і сьогоднішньою дійсністю на Україні; якщо так, то й годі продумати для нього більшої моральної карі.

III.

Східно-європейська політика Франції (бо з цілої антанти вона тільки одна мала й має якусь політику в цьому напрямі) після перемоги хиталася ще довший час; вона рахувалася з різними можливостями та лише поволі і згодом обставини привели її до цього, щоб ототожнити свої політичні інтереси з польськими. На цьому полі Петлюра не йшов за своєю уявленою покровителькою; він радше біг попереду неї. Все таки

нема сумніву, що між французькою орієнтацією Петлюри з 1917 — 1918 і польською з 1919 — 1920 є очевидний органічний зв'язок. І якщо прогнаний сьогодні з Польщі, опиниться він завтра на французькій Рів'єрі, щоб споживати у затишку *panem bene merentium*, то це буде просто, логічно і природно.

Загалом панує погляд, що польська орієнтація „головного отамана” почалася щотілько в зимі 1919 — 1920. Нічого більше фальшивого! В дійсності посередні зв'язки з Поляками сягають ще часів Гетьманщини, а прями нав'язалися вже в січні 1919 р. Вже в травні 1919 р. прийшло до першого варшавського порозуміння, і вже тоді мировій конференції в Парижі була знана нова легенда про те, що Польща будімо стала чемпіоном ідеї самовизначення українського народу. Варшавське порозуміння відновлювано правильно, що четвертину року (останній раз 22 квітня 1920) і за кожним разом підписувано його розпаленим залізом на спині західнього відлому української нації, а відносним копіям давали хід у дипломатичних колах антанти.

В кожному з цих документів зречення „УНР” і бутки Річипосполитої були означені дуже докладно і ясно; натомість надії першої й обіцянки другої загально і мрячно. Та воно й не могло бути інакше. Щож уявляв із себе Петлюра з осені 1919 р.? З утікача-комірника став політичним наймитом. Про моральний і національно-політичний бік цієї служби нема що й казати; з дипломатичного і міжнародно-правного становища беручи, були всі варшавські акти найдурніші у світі. Та Петлюра не бачив і не розумів цього; він навіть не відчував усієї смішности свого становища — смішности, яка убиває...

Коли сьогодні Польща приневолена — за ціну великих здобутків у Ризі — виповісти найми Петлюри, то — віримо дуже — робить це із щирим жалем. Не із за вдячності для „союзника”, а тому, що з остаточним упадком „головного отамана” Польща тратить політичне і моральне пласет на володіння західно-українськими землями, — одиноке, яке досі встигла здобути у небольшевиків. У хвилині упадку советського режиму на сході це може мати не аби-яке політичне значення. Значить — Петлюра справді дорогий Польщі.

**
*

Та обернім лице від воєнних і дипломатичних подвигів Петлюри до його діяльності у внутрішнім державнім будівництві. Режим Директорії перемінився скоро в диктатуру „головного отамана”, в якому видно пробудився й організаційний геній на полі адміністрації й законодавства. Чи маю характеризувати те, чим обдарував він Україну? Він мав і має доволі панегіристів, приятелів й оборонців, та я не пригадую собі ні одної стрічки, ні одного слова в похвалу внутрішнім порядкам УНР за останні 3 роки; навпаки, все те, що писано й говорено в цьому напрямі, дає образ якогось страшного сну екзотичної країни: сам голова — ігнорант, заздрий і без енергії; про міністрів і урядників — вже й не говорити; в „законодавстві” (sit venia verbo) школярське доктринерство і жіноча непослідовність, глибоке й безнадійне незнання життя, його законів і потреб; в „адміністрації” (знов даруйте за слово!) — в найкращім разі повна бездільність, поза цим — самоволя, терор і бан-

дитизм; школа — не існує цілком. Так без кінця. Гетьман Скоропадський полишив був Україну справді молоком і медом текучу, повну всякого матеріального і культурного добра, з налаженою адміністрацією і нормальними фінансами. Що сталося з цими цінностями? Де українське пишно розцвітаюче шкільництво і наука? Що сталося з мільярдами українського державного скарбу? Доволі.

IV

Щоб оцінити політика, по його дійсній вартості, на це маємо тільки одну міру, запитуючи: який був остаточний успіх його діяльності? Всі панегіристи Петлюри дуже скромні у відповідях на це питання. „Розголос українського імені по світу” — кажуть вони. Ах, як то хотілось би мені повести одного-другого з них у широкий світ і показати йому наглядно, чи і що цей світ говорить про Україну! До того, чи історія не переказала нам імення однієї амбітної людини, яка за кожную ціну бажала бути голосною і таки добилася цього? Цим же, які всю вину за неповодження Петлюрівщини складатимуть на ворогів і обставини, треба пригадати стару мудрість державних мужів: не провокувати непотрібно ні ворогів, ні обставин, коли у грі доля цілої нації. Що більше, прихильники Петлюри не матимуть і того задоволення, що їх герой трагічна фігура. Тут же ані однієї трагічної рисочки! Невдачник, який не умів зійти із сцени з драматичним ефектом та збереженням особистого достоїнства — не герой навіть для театру.

Це про самого Петлюру, та про „Петлюрівщину”? Історія знає чимало постатей, які самі по собі не були

геніями, все таки стали дуже визначні й заслужені, дякуючи тому, що вони придбали собі одну прикмету справжніх геніїв: бажання і вмільсть добирати собі до-радників і співробітників з-поміж найкращих, талано-витих і кваліфікованих земляків, а в разі потреби й чужинців. Хтож оточує себе тільки меншим від себе, панегіристами, карієристами, інтригантами і сикофан-тами, той дає безсумнівний доказ своєї нікчемности. А тепер покажіть мені цю сіль української землі й ук-раїнського ума, яку „головний отаман” заставив пра-цювати побіч себе на становищах полководців, дипло-матів, адміністраторів, організаторів народньої освіти і т. п! Це, що ви можете вказати — то одна велика cronique scandaleuse, та й тільки. Ні, Петлюра — це дуже маленька індивідуальність.

Тут дехто може замітити: твоєму висновкові проти-виться неспірний факт широкої популярности, як не особи, то імення „головного отамана”. На це скажу: популярність ще не мірило громадянської стійности; навпаки історія знає дуже небагато визначних держав-них мужів, які були популярні за життя, натомість дуже багато таких, які здобули собі ім'я, місце і попу-лярність шляхом непопулярности, часто ненависти з боку сучасних їм земляків; хто тільки трошечки знайомий з історією, мусить признати, що це останнє явище правилом, а перше виїмком, тому й шкода місця на притягання сюди всякому відомих зразків. Так, звичайно „вороги народу” стають опісля героями; на-томість популярні божища товпи котяться швидко вниз забуття, як не чогось гіршого.

Релятивна популярність Петлюри пливе із двояко-го джерела. Наперед, він пересічний тип сучасного українського інтелігента, а широкому загалові така пересічність симпатична: плебейське ім'я, плебейські манєри, цинізм перемішаний з містичним жестом, му-жицька витривалість, демагогічна амбіція, — все це улегшує здобуття попоулярности. Дальше, він мабуть присвятив $\frac{9}{10}$ своєї особистої енергії і величезну ча-стину державного гроша на доцільне витворювання цієї популярности, шляхом непристойної прямо рекля-ми. Очевидно, що цим шляхом увінчаний „україн-ський Гарібальді” не може довго удержати громадян-ства, свого і чужого, при хибнім погляді, що він має щонебудь спільного з історичним Гарібальді.

V

Кінчу, полишаючи все інше (а цього дуже багато) майбутньому українському Плютархові. Мені здасться, що одна з головних амбіцій Петлюри — стати істо-ричною фігурою. Добився він цього? Без сумніву. Будучий історик України не зможе перейти мовчки коло цієї постаті. Питання в цьому тільки, чи вона буде позитивна, чи негативна. Це проблема дуже се-рійозна. Не для особи Петлюри й не із за неї. Тут — бути чи не бути українській нації?

Як сказано, „головний отаман УНР” — це певний тип сучасного українського інтелігента. Коли цей тип удержиться у нас на далі, то Петлюра стане між на-ціональними героями нашої історії, таким як: Кор-мільчичі, Болоховці, Пушкарі, Ханенки, Гонти, Дов-буші, Махни і т. ін., та разом із цим не буде україн-ської нації. Щоб вона була, чи радше — щоб вона

вигорилася, жила і розвивалася, задля цього тип Петлюрівця мусить зникнути із нашого громадянства; мусить повстати новий тип українського інтелігента, антитеза Петлюрівця — тип, який набуде всі ці прикмети і цінності, якими дотеперішній відрізняється від представників справжніх культурних народів.

Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш егоїзм — самопожертвованню, наша самоволя — дисципліні, наше інтриганство — особистій і громадській чесноті, наше доктринерство — справжньому знанню народу і його життя, наша демагогічність — громадському вихованню, наш пайдократизм — пошані авторитету, наше фразерство — позитивній діяльності, наша поверховність — солідності, наш демократизм, радикалізм, соціалізм й анархізм, мусить бути замінений пізнанням і зрозумінням дійсних політичних, культурних, соціальних та господарських цінностей і розвоєвих законів.

Що більше. Дотеперішній тип українського інтелігента мусить зникнути не тільки із громадського життя, а й з його літератури й історії. Значить — переродження мусить іти в парі з ревізією нашої історичної галерії. Коли це станеться, то портрету Петлюри не буде ані в українськiм Пантеоні, ані в самiм історичнiм музею заслужених для рідного краю Українців, хіба тільки в окремiм зачиненiм кабiнетi з написом на дверях: „молоді вступ забороняється”. Там показуватимуть зразки перебутих поганих національних хворіб українського народу.

25. X. 1921.

ДИПЛОМАТІЯ

Один із українських часописів, обговорюючи недавно справу нашої еміграції доторкнувся також питання нашої дипломатії та висказав погляд, що вона дозріла до основної реформи. Мотивування цього погляду було продиктоване мабуть більше оглядами партійної тактики, тому не станемо розбирати їх на цьому місці; та що ця справа многоважна й із загально-національного становища, тому бажаємо присвятити їй кілька заміток. Ми також думаємо, що сучасний стан української дипломатії не може продовжуватися довше і що нам не слід удержувати його далі: все одно, як із принципіально-національних, так із тактично-політичних причин.

Поперед усього нам здається, що в нашiм громадянствi панує дещо односторонній погляд на суть і характер дипломатичної діяльності; м. ін., що вона мусить необхідно виступати у формі державної репрезентації. Погляд — не зовсім вірний. Стара і нова історія знає не одну дипломатію, в якій ті особи, що її вели, не виступали, як амбасадори, послы, уповноважені міністри, голови делегацій, місій і т. ін., а все таки здобували серед чужих признання, послух і — що головне — успіх. Візьмемо хоч би вчорашню історію чеської дипломатії. Два професори емігранти, Масарик, і Бенеш, обіхали в часі війни світ, як звичайні заступники поважної частини чеського громадянства

і привезли землякам гостинця у виді „Чехословацької Республіки” з додатком Угорської Русі. Подібно дещо було і з Поляками: їхній Національний Комітет у Парижі сповнив блискуче свою роллю в історії творення нової польської держави (в часі перемоги осередніх держав таке саме завдання мав сповнити Начальний Національний Комітет у Кракові-Відні-Берліні).

Перші початки нової української дипломатії мали також загально національний, недержавний характер, тому що, Загальна Українська Національна Рада і Союз Визволення України у Відні мали у своїй програмі й дипломатичну діяльність. Та з 1917 р. чи радше 1918. р. почалася, незалежно від цих спроб, нова українська дипломатія — державного характеру. І хоч із того часу чимало води потекло у Дніпрі й Україна перебула цілу низку радикальних державно і національно-політичних переворотів, наші дипломати все ще виступають як заступники означеної української держави, хоч ніхто у світі не признає вже ані цієї держави, ані цих репрезентантів. Що більше, в міру упадку української державности взагалі, появляються у політичному світі одночасно політичні заступники аж чотирьох українських держав (УНР, УСРР, ЗУНР і Кубані), з яких одна (ЗУНР) протягом свого фактичного існування не мала (поза Віднем) самостійної дипломатії і що тільки на еміграції вислала у світ своїх міністрів і послів (в останніх часах уже під назвою галицьких).

Вже цей загальний розвиток української дипломатії виявляє якусь, в цьому разі, суто-українську ненормальність, яка не приносить чести українській національній ідеї і якій — на нашу думку — не слід тягнутися в безконечність. Чи не краще було б, щоб усі

дипломатичні заступництва, які не мають за собою юридичного або хоч фактичного признання з боку існуючих держав, здобулися на такт і не виступали як посольства держав *in partibus infidelium*, та перебували у заступництва окремих груп українського громадянства. Від цього українській справі не буде жадної шкоди, а навпаки — коли нові громадські органи за кордоном зрозуміють свої завдання і виконуватимуть їх як треба — тільки користь.

Без цієї радикальної реформи сьогоднішня політична деморалізація, під назвою української дипломатії, буде продовжуватися і понизить нас ще більше в очах політичного світу. Зміна характеру дипломатії поведе за собою і зміну людей; хто своєю амбіцією чи манерами надавався на „посла”, цей може бути придатний на писаря в національному комітеті, а може й на цього ні; публікації, ноти, оповістки, стануть поважніші, грамотніші і, правдоподібно, політично розумніші, а не такі нераз до краю абсурдні і шкідливі, які тепер на роком або ненарочно появляються у пресі (нехай нам буде дозволено не називати їх по імені): викидання величезних коштів, коли в краю нема за що видати книжечки, удержати школи, освітнього товариства тощо, припиниться або хоч дуже сильно зменшиться. Та понад усе, зреформована дипломатія перестане бути недостойною штукаю оббріхування на два боки: чужих урядів (безуспішно) і власного громадянства (на жаль не без успіху). Українська національна дипломатія мусить перестати бути легкодушною грою й інтригою, а стати методичною наукою і мистецтвом, якою вона є у людей.

29. XI. 1921.

З НОВИМ РОКОМ

Прийнятий звичай вимагає, щоб із приводу 1. січня редакція оберталася до читачів із кількома банальними фразами, додаючи до них більш-менш поверховний огляд подій на різних полях за минулий рік та побожних бажань і надій на той, що наступає. Цей звичай, у нормальних часах такий простий і людський, стає в наших обставинах болючим завданням, якщо уявимо собі весь трагізм сучасного моменту, з його дантейсько пекельним минулим і загадково-чорним майбутнім.

Давати огляд подій останнього року — колись значило підбирати низку визнаних проявів життя політичного, культурного й господарського своєї нації і всього людства, та характеризувати їх як поодинокі звена в загально-національному чи загально-людському поступі. А сьогодні? Яке дивне, яке чуже, яке незрозуміле слово „поступ“! Правда, і раніше вкладали в це поняття дуже неоднаковий зміст, часом проти-лежний у подробицях, та все таки чимало було спільного між усіма політичними, культурними і соціальними течіями і світоглядами. „Поступом“ називали всі приріст означеного матеріального дорібку народу чи людей та розвиток означених моральних цінностей духового життя. Та сьогодні ніяк не підійдеш із старими мірами, ні до людей, ні до їхніх діл.

Зокрема ми, Українці, чи маємо право і можливість пригадати читачеві які відрадні моменти, позитивні діла, проміння сходячого сонця, прояви високих моральних поривів з останнього року? Чи навпаки, не почуває кожний із нас, що наше національне добро, фізичне й духове, матеріальне й моральне, з кожним роком котиться більше вниз? До того, куди глянеш, ніде не доглянеш нічого ясного, певного, живого і творчого, що віщувало б радикальний поворот до кращого у найближчому році. Здається, можна без пересади сказати, що ми, Українці, з-поміж усіх європейських народів опинилися найнижче і в найгіршому, хоч і ще три роки тому назад були поважні причини думати і вірити куди не так, зовсім не так...

Однак, сьогодні ми не хочемо споминами і докорами відкривати болючих ран. Що більше, правда і справедливість вимагає того, щоб не індивідуалізувати, не навязувати тільки самим нам цього, що загальне, європейське і людське. Справді, в подібному як Україна становищі опинилася тепер не тільки вся Європа, але й усе людство. Хоч уже три роки, як головна війна скінчилася, а культурний віз народів котиться щораз нижче і нижче. Куди і як довго? Загадка. Визначні уми серед усіх народів відчують повагу хвилини, грядучу небезпеку, вони гарячково шукають, де тут основне лихо і висилують уми, щоб знайти способи і шляхи для відвернення якоїсь невидимої катастрофи. Та Уелси, Шови, Франси, Роляни й їм подібні мають час роздумувати і шукати; вони, при мало-що порушених богатствах, засобах і силах; їхні земляки можуть жити т. ск. з капіталу минулих поколінь ще довгі часи та перед вичерпанням його діждатися повороту до кращого; однак ми... ми завсі-

ди були вбогі, дуже вбогі і наші національні капітали можуть скінчитися дуже швидко.

Коротко кажучи, Українцям годі ждати, поки буде знайдений лік на того невидимого рака, що з'їдає на-роди; вони самі мусять зірватися до самопізнання і са-молічення, поки ще час і змога. І тому годі нам підо-брати більш корисне побажання з новим роком, як те, щоб 1922. р. був роком зворотним у цьому напрямі, початком нової доби, повороту до національного здо-ров'я. Годі нам на цьому місці ставити діагнозу і роз-кривати ширші програми; та одну прикмету на верх і вже тепер поставити — здасться, у перше в нашій пресі — перед очі нашого громадянства, а воно не буде мати сумнівів щодо ліку.

Одним із джерел сучасного нещастя вважаємо полі-тичну гіпертрофію народів, чи сказати просто розпо-літикування мас, хоробливе політиканство, яке при-било або й убило всі інші пориви, кращі і благород-ніші, та їх вияви на полі умової праці: наукового до-слідку, артистичної творчості і релігійного заспокоєн-ня. Погоня за властю (цеж головна ціль політики) і споріднена з нею погоня за майном — це дві головні язви, які побили і вже сім літ добивають людскість. При цьому одне дивне. Ідучи від Заходу на Схід, ба-чимо, що разом із нуждою росте політиканство й до-ходить, серед Українців та Росіян, до апокаліптичних розмірів. Очевидно, маємо на думці головно т. зв. інте-лігенцію, яка все і всюди є носителькою політичних ідей („народ” в розумінні селянства або робітництва — це тільки порожня фраза в політичному чи скоріше демагогічному жаргоні). Непомилосся,мабуть, дуже, коли приймемо, що наприклад, в Америці може хіба 5% інтелігенції цікавиться самохіль політичними пи-

таннями, в Англії — яких 10%, у Франції 25%, у Ні-меччині 40%, у Польщі 50%, у Росіян 80%, а у нас чи не 99%. А наслідки? Та це занадто ясне, щоб це порівнання вести далі, тому кінчимо таким новорічним привітанням:

Менше політики, більше культурних інтересів!

30. XII. 1921.

НОВА КАРТА.

Післязавтра буде якраз три роки, як підписане було перемир'я на Заході, між переможною антантою й Америкою з одного, та знеможеною Німеччиною з другого боку. Найбільша історична війна була в головнім рішенні; все те, що сталося кілька днів на Півдні, і те, що діялося на Сході — було тільки побічними чи додатковими явищами. І доля України була рішена в тім моменті, коли нам прийшлося самим подбати про себе. Та на цьому місці не про це хочемо вести розмову, а про нову Європу, під яку покладено основи в 1918. р.

Перемир'я було заключене під окликом *Vae victis!* Горе переможеним! Ці, які вірили були у гучні фрази про самоозначення, охорону малих народів і т. ін., були збентежені, однак вірили ще, що мирові трактати будуть пронизані іншим духом. Згодом... згодом появилися й вони і мали напис: *Vae, vae victis!* І знов були оптимісти, які надіялися, що дійсність буде краща від форми, що нова політична система, сконструована в паризьких та інших кабінетах, занадто абсурдна, щоб могла перетривати стільки часу — скільки суне чорнило безчисленних підписів на мирових трактатах-диктатах. Картографічні інститути не знали довший час, чи варто випускати у світ мапи з новими політичними границями по різним пунктах земної кулі, чи може краще подождати.

Тим часом минув рік, минув другий і третій. І сьогодні всі, оптимісти й песимісти, переможці і підбиті, народи з міцною і слабою валютою, співають в один голос: *Vae, vae, vae victis!* Сьогодні видно ясно, що все те, що приготовано в Парижі і Лондоні з 1914. р. (в тому числі і розбір Росії й України 1917. р.) і що, дякуючи перемозі, проведено в життя 1918 — 1921, — не химери, а тверда, немилосердна дійсність. Що вкінці вийде з усіх фінансових, господарських, індемнізаційних і репараційних постанов різних мирових трактатів, ухвал, ультиматів і т. ін. — святий знає; як і те, куди скотиться старий і гордий культурний віз Європи? Одно сьогодні прибрало тривкішу форму (очевидно у відноснім історичнім розумінні), а це нова політична карта Європи.

Після трьохлітнього досвіду, треба признати цю дійсність, хоч як воно нам болюче. Сьогоднішні границі європейських держав скріпилися вже настільки, що мають вигляди удержатися якийсь час. Який саме? Га, тут трудно бути пророком, та обережність велить допускати можливість віку й одного покоління. Консервуватимуть їх усякі обставини: фінансово-економічна руїна побитих, зиски і привілеї переможців; сіль нових союзів для обоїльної підмоги, вкінці сам факт стояння і розвитку одних та лежання й обезсилення других. І дивлячися взад на останні три роки і розглядаючи критично події, зітхнеш: Господи, як то легко було Українцям 1918. р. зберегти власну державність і як злочинно-легкодушно дали вони себе взяти під колеса безпощадної історії!

Та й не про це сьогодні пора говорити. Нам бажалося тільки з нагоди річного дня такого переломового і рішального факту як перемир'я 1918. року, закликати

земляків до цього, щоб вони визбувалися останків політичного романтизму, наївної віри в чудеса і спасення з чиєїсь там ласки; щоб вони оцінювали події, обставини, сили і майбутні можливості не по власним симпатіям, і бажанням, а по реальній дійсності та до цієї останньої пристосували свої організаційні заходи, свої практичні програми, свою органічну творчу працю. Пора опереткових повстань, дівтацьких заговорів, „дипломатичних” самодурств минула. Настав час, щоб насталити ум, зіщипити зуби, засукати рукави і стати до позитивної праці, щоб націю виховати, zorganizувати і збагатити, заки вибе нова година всенароднього діла! Зачинаємо нову сторінку української історії — історію Нової України.

9. XI. 1921

УПАДОК МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМКИ

Горстка російських конспіраторів, вихованих на безплідній міжнародній доктрині, перевезена 1917. р. в Росію контрабандою в запломбованих возах доказала неймовірного чуда. Вони заволоділи величезною світовою імперією, однією з найбільших, які знає історія, й удержалися при владі, не зважаючи на те, що їхній режим завернув шосту частину землі, культурно й економічно, кілька століть узад. Над цією загадкою хтож не ломить собі голови? Я певен, що й найчервоніший німецький або англійський комуніст завдає собі або довіреним товаришам теж питання: „Як це можливо? Цеж проти всякої методи і рації!” Він же добре знає, що фраза *ex oriente lux*, для політичних і соціальних питань, може „брати” тільки некритичних дурнів.

Вузькі межі часописної статті не дозволяють мені аналізувати цього, з політично-історичного боку незвичайно інтересного питання, та нехай мені буде вільно, сьогодні, спрямувати увагу читачів на один прояв цієї безмірної трагедії, якій імя: Ленін і тов., — прояв, який хоч в обмеженій частині пояснює генезу і зміст цієї трагедії. Маю на думці бувшу російську інтелігенцію, чи може краще — аристократію.

Дегенерація цієї будь-що-будь колись високоталановитої верстви була видна ще до революції, та у ній і після неї це виродження перейшло всяку уяву. Вся березнева революція, вся керенщина, із Львовими,

Мілюковими, Савінковими, з усіма кадетами і есерами, показується сторонньому дослідникові як один великий дім божевільних. Та чи самі тільки активні політики такі?

Оце недавно появилася книжка „Царство Антихриста” — збірка статей Д. Мережковського, Д. Философова, В. Злобина й З. Гіпіус на злободневні теми останніх часів.*) Імена, як бачимо, дуже поважні, перше з них навіть із світовою славою визначного письменника-поета. Недавно-що читали ми також розмову котрогось із європейських журналістів з М. Горьким, який мав повеличатися перед світом, що ненавидить 85% „руського” народу—селянства, бо воно не любить теперішніх червоних царів; кого Горький любить, окрім Леніна, не виходило ясно з тієї розмови. Та тепер Мережковський і тов. подбали про артистичну симетрію. „Царство Антихриста”, написане протягом останнього року в Польщі, так і палає пристрасною, можна б сказати — червоною ненавистю до Леніна, його прихильників, слуг, усіх установ і діл; одначе

*) Це збірка представників російського т. зв. месіанізму, які вірили, що „Свята Москва”, має стати „Третім Римом” і дати цілому світові новий історичний та духовий лад.

Серед авторів збірки найбільш відомим є Д. С. Мережковський (1865-1941). Серед його літературних праць загальнознаною є трилогія „Христос і Антихрист”. З. Гіпіус була дружиною Мережковського.

Російські месіаністи прославляли автократичні, та теократичні основи російського життя, в ім'я яких всі народи повинні бути русифіковані, другі церкви заправославлені. Автократичні заходи російського месіанізму реалізуються прекрасною технократичною диктатурою Леніна — Сталіна — Хрущова.

При. В-ва.

читач даремно глядітиме у цих вигуках чогось позитивного, прояву любови, цієї головної творчої сили...

Вибачайте, Мережковський і тов. також не без кохання, і саме нещасного — без взаємности. Вони закохались у Польщу, чимало гимнів і сонетів воспіли в її честь і на славу її краси, а в передмові до збірника цих поезій читаємо слезотечиву елегію на недостатчу взаємности коханки: „Это моя обманутая въра въ Польшу.” Зрадлива коханка не слухала намови Мережковського, що визволена від большевиків „Россія не стала бы торговаться съ нею” та що „русский народъ давно понялъ, что лучше имѣть малую территорию, чѣмъ никакой”, тільки заключила мир із большевиками за ціну таких нужденно маленьких земель, які одержала в Ризі. Так Мережковський і тов. були б їй дали в двоє і троє стільки, по Дніпро, а може і по Волгу. „Россія свиня” (цеж von mot самого автора „Леонардо да Вінчі” з часів, коли про революцію і Леніна й чутки не було) велика, то й є із чого різати!

Я ставлю Мережковського, як поета, вище Горького, та як громадянина геть нижче. Коли Горький діждався логічних і неминучих наслідків своєї письменницької діяльності, здійснення своїх ідей, признався до свого рідного потомства і остав йому вірний; Мережковський натомість удає, що він не батько своїм дітям, та дає половину царства, щоб тільки хто спас його від них. З подібних мотивів я особисто волю Жида Троцького, як дворянина Бурцева. Хто з російських публіцистів підкопав більше російську державу, як теперішній видавець „Общего Дѣла”? Натомість Троцький будь-що-будь сьогодні заступає цю державну ідею да-

леко краще Керенського, Савінкова і всіх, імже ність числа.

Мені приходять нераз на думку погляди різних сторонніх чужинців про сучасну Московщину: большевики удержуються там не завдяки своїм абсолютним цінностям (вони їх не мають), тільки тому, що це одинокий тамошній елемент здібний до державного орудування; з моментом, коли появиться нова державно-творча сила, большевизм пропаде, як віск од лица огня.

Та чи ця сила появиться скоро? Про те, щоб вона не виросла у самій Московщині, добре дбають її теперешні володарі, на еміграціїж, де перед ведуть Мережковські, Бурцеви і т. і., справа дуже безнадійна. Якщо відродження східної Європи не виросте із кісток Олегів, Володимирів і Ярославів — і старої Київської Руси — то спілка з обмеженою порукою, заснована і підписана в Ризі, має перед собою поважну будучину.

23. X. 1921

ВІД УТОПИ ДО ДІСНОСТИ

Промова Леніна про банкрутство практичного комуністичного господарства*) — це не перший прояв тієї кризи, яку тепер переживає большевицький режим у Росії. Ортодоксальна марксівська доктрина панувала там усього три роки, заки виявилася вся її безплідність; вже з минулої зими, Ленін, людина без сумніву видюща і розумна, почав поступенний хоч може й тимчасовий відворот: знесення селянських ревізій, допущення вільної торгівлі, державний банк, концесії заграничним капіталістам і т. і. — це етапи по шляху до відкритого признання банкрутства і до очевидного, хоч усе ще заквітчаного традиційними фразами, повороту до того місця, в яким східня Європа була чотири роки тому назад.

Те, що Ленін доглянув безхліб'я і безвідд'я, в які він завів Росію, та що мав відвагу прилюдно заявити це і витягнути відповідні практичні висновки — усе це приносить йому честь як державному мужеві. Одначе ця його еволюція має ще свій людський — етичний бік. Якою ціною оплачений невдачний комуністичний експеримент? Історики, практичні економісти й адміністратори ніколи не сумнівалися у безплідності кабінетних утопій у роді загального колективізму й комунізму, та російські конспіратори вірили інакше й

*) Зміст її у 81. ч. „У. С.” (1. VI. 1921).

дали світові видовище, з яким у парі може йти хіба практика Аттилі, Джінгісхана або Тимурленка. Тому хто вірить у якусь історичну немезиду, той не погодиться з думкою, щоб Ленінові вдалося вивести свій люд із пустині. Історичний злочин вимагає історичної експіації — відкуплення.

Та й без цього — завдання, яке Ленін поставив перед собою, ще тяжче, ніж те, яке стояло перед його очима перші три роки; як взагалі конструктивна, творча праця трудніша деструктивної, руйнівничої. Поза цим, ми не належимо до тих, які в останніх промовах і „реакційних” реформах керманичів большевизму добачають ось-ось близький упадок його. Навпаки, смілість та енергія, з якою Ленін малює дійсність і заповідає способи заради її, свідчить радше про те, що політично він стоїть у себе ще міцно. Большевики — банкрути, одначе покищо тільки в соціально-господарським розумінню; такими вони були, на ділі, від самого початку, тільки завдяки політичному хистові і політичній організації вони удержалися й можливо, що утримаються ще якийсь час, хоч би попросту тому, що ще досі нема уздібненого пересмника по них. Чи в дальшому процесі „отступлення” східноєвропейські народи зможуть, хоч у частині, загоїти страшні рани, завдані їм комуністичним експериментом; чи ці рани може ще поглиблюються і більше загнояться — покаже найближча будучина. І цей і той вислід поведе неодмінно до зліквідування советського режиму (в першому разі удар пройде із середини, у другому — із зверху); ми раді б очевидно, першій можливості.

Покійно затаїм собі одно: теперішня ідейна еволюція російського комунізму навчає тих, яких історія не

була в силі цього навчити, що фрази про соціальну революцію, як необхідний етап людського розвитку, — брехня... Історія світу не знає досі жадної доцільної соціальної революції, вона знає тільки політичні революції. Основні закони суспільного господарства, засобів продукції і розділу плодів праці змінюються, в дійсності, дуже поволі і на око незначно (історична еволюція); всякі спроби нагального перевороту в цім історично витворенім механізмі кінчилися завсіди і тепер скінчаться невдатно з чималою тільки шкодою для його суттєвих функцій.

Це натомість, що дехто фальшиво зове доцільними соціальними переворотами, це ніщо інше тільки насильний перехід багатств від однієї людської групи до другої, без основної зміни джерел і характеру цих багатств, шляхом захоплення політичної влади, одними та вирізанням, поневоленням і прогнанням других, цебто тих, що цю владу мали раніше. Так було від початку світу і так сталося в Росії. Значить, на сході Європи: не згине капіталізм, не вмре буржуазія, не пропаде приватна земельна, в цьому числі і велика, власність; тільки замість Івана Івановича буде Ісак Аврамович, замість Грицька Голопупенка буде Джан Єнкі і т. ін. Відносні кошти перенесення власності заплачені морем крові, міліонами передчасних могил, загальним знидінням раси. Одним словом — большевизм у Росії не соціальне питання, а політичне.

Р. С. Повищі думки вже були написанні, коли преса принесла вістку, що Чічерин, сов. комісар для закордонних справ, подав антанті й Америці ноту в якій заявляє готовість сов. уряду признати важними борги царської Росії до 1914. р., під умовою формального ви-

знання теперішнього уряду, і його участі у спеціально для цих справ скликаній міжнародній конференції.

Оця нота, яка формально являється відповіддю на ухвалу брюсельської конференції у справі підмоги голодній Росії, є дальшим кроком у згаданім угорі відвороті большевиків, кроком — просто соромним, з огляду на дотеперішнє становище їх у справі довгів, та з огляду на бундючне відкинення, у липні минулого року, аналогічної пропозиції антанті. Виходить, що господарська ситуація в Росії така погана, що тільки підмога ненависного капіталізму могла б допомогти (чи багато?); без цього Ленін і тов. бояться серіозно чужої військової інтервенції.

2. XI. 1921

СЕЛО И ГОРОД.

В наших раніших замітках про большевицьку недугу східної Європи стверджено було: 1. що тамошній комунізм не типове явище сучасної світової кризи, а індивідуальне, приналежне самому тільки європейському Сходу, чи радше б, російській імперії (декаденція її інтелігенції), 2. що останній переворот у Московщині й Україні не є, в дійсності, жадною „соціальною революцією“, тільки переходом політичної влади, а у слід за нею багатств, з одних рук у другі. Ствердження цих очевидних фактів одначе не дає ще вияснення секрету цього патологічного процесу, який точить національні організми „трьох руських народностей“, та не дає відповіді на питання про причини цього хоч би перехідного успіху таких доктрин як комунізм. Тому на цьому місці бажасмо звернути увагу читачів на один виїмковий прояв соціально-культурного життя східної Європи, та вказати на його ролю в переворотах останніх часів.

Маємо на думці контраст межі городом і селом — суперечність, якій поза східною Європою трудно найти пару. Значить — подвійний контраст: один між Сходом і Заходом взагалі, другий у межах самого Сходу. Для змалювання першого контрасту доволі поставити побіч себе Англію, соціально й економічно найбільше розвинуту країну в Європі, та Росію — найбільше відсталу. Якраз рівно, скільки в першій

живе по містах та займається торгівлею, промислом і спорідненими професіями, стільки у другій живе по селах та живе з хліборобства і споріднених зайнятть. Типова форма оселі в Англії — це город, і сіл там у нашому розумінні зовсім нема (англ. village то малі оселі двірської служби по лятифундіях, поза цим са-мостійні фарми — хутори); в Росії і на Україні навпаки: городи це рідкі оази серед океану сіл; та й чимало з т. зв. городів має більш або менш сільський характер. (У Німеччині оба типи рівняються, у Франції перевага хліборобства). Коли хто хотів би з цієї різниці господарсько-культурного життя на Заході і Сході витягти теоретичні висновки щодо національної ідеології відносних народів, то міг би легко помилитися, догадуючися, що англійська вища духовість par excellence буржуазно-селянська; що там правлять нацією самі ідеологи промислу й торгівлі, а тут заступники потреб і змагань хліборобської кляси.

В дійсності воно зовсім не так. З одного боку, на Заході, ці елементи, які тісно звязані з провінцією, селом, хліборобством і т. п. — загалом консервативні елементи, дуже сильні і мають чималий вплив на політичне, культурне й ідейне життя нації; із другого боку, на Сході, мають рішучу перевагу, часто виключно владу, ідеї, симпатії і змагання витворені в обставинах міського життя. Візьміть і порівняйте склад любого англійського або французького парламенту з сильним квантитативно і квалітативно, заступництвом землі, та одну з колишніх російських дум, де селянські депутати блукали як стадо овець без доброго ідейного проводу, тому, що всі „голови” захоплені були ріжними ліберальними, демократичними програмами; порівняйте англійську літературу з її ідеалізу-

ванням провінції, та російську (в останніх часах й українську) з її ідеалізуванням міського босяка і злочинця, — а стане вам дивно. А буде вам ще дивніше, коли ви побачите, скільки в Англії, з її кипучим міським життям, практичного соціалізму (прим. 2/3 лондонської людности не має самостійних помешкань і не веде домашнього хазяйства), а як мало соціалістів-теоретиків і соціалістів-політиків; натомість у Росії, поза державними монополіями, не було жадного соціалізму, зате безліч соціалістів (там же сором був не признаватися до учнів Маркса!)

Яка цьому причина? Збиття з нормального шляху? Духова хвороба? Безперечно, одно і друге, тільки все те ще не вияснює самої генези цього дивного явища. Головне джерело лежить в іншому контрасті, в межах самого Сходу. Коли на Заході, між городом і селом в культурному житті не має життєвої різниці (про нормальну різницю в господарських обставинах і характері тут не говоримо); коли там усі кляси людности творять одну органічну національну цілість, то на Сході між городом і селом — пропасть. Російське місто більш-менш таке саме як і німецьке, французьке або англійське, з усіми вигодами, з добутками техніки і витонченим духовим життям; натомість село — як Бушмен супроти Європейця!... В Англії ви бачите на кожному ступні, що лорд, фабрикант, робітник і селянин то члени одної і тої самої нації, не по підручникам гео-чи етнографії, а по душі і тілі; натомість у Росії, а ще більше на Україні, щож у дійсності вяже городського інтелігента з сільким мужиком? Дуже мало (мова у Московщині) або й нічого (на Україні).

Коли ви уважно вдумаетесь в ці контрасти, в це упривілеювання міста а поневолення села на Сході,

то зрозумієте не одно, що досі вважали загадковим. Ви зрозумієте духовість новішої російської й української інтелігенції, її буржуазно-соціалістичний підклад, ненависть до села у одних, демагогію при допомозі міських робітничих кличів серед темного мужицтва у других, та безоглядне використання й руйнування села цими і тими. Ви зрозумієте, чому там можливий большевицький режим, як і те, що спасення східної Європи тільки у відродженню села і його боротьбі з чужим ворожим городом. У нас не буде доти нормальних умов національного життя, доки не буде досягнена політична, економічна і культурна рівновага між ними.

6. XI. 1921

СУД ІСТОРІЇ

Як не дивитися на той божевільний танець життя і смерті, який зовемо світовою війною 1914-1918, один ясний промінь між її наслідками не може бути запечений. Мабуть на думці пробудження загально-людської совісти, і видвигнене нею питання про те, хто саме винуватий у цьому планетарному нещасті, з чим іменем звязана відповідальність за море крові, гори руїн і поворотну хвилю середньовічного варварства.

Цей голос совісти прокинувся був ще до кінця війни і завдяки йому в умовах версайського миру знайшовся прославлений артикул про загальну вину Німеччини й особисту Вільгельма II., який за це мав відповісти перед окремим судом зложеним переможцями. Як знаємо, відмова Голландії видати б. цісаря завела, формально, цю постанову ні-на-що, однак історична совість не збилася із шляху цим глуфом над ідеєю міжнародної справедливості, який одностороннім диктатом вже згори засуджував поваленого на землю політичного противника. Що більше, незабаром стало всім ясно, що згаданий артикул версайського миру не мав нічого іншого на меті, як саме покласти кінець дальшому слідству за винуватцями й по змозі відвести людську увагу від цього неприємного питання.

Та покинута благородно урядовими сферами справа була зараз же піднята громадськими політиками й публіцистами; появилася у світ величезна сила до-

кументів, „відкрить” і памфлетів — в усяких напрямах — про генезу війни і відповідальність поодиноких осіб, гуртів і держав; вкінці ціла справа почала переходити з рук інтересованих сфер і національно-політичною пристрастю напозних, ненавистю або любов'ю кермованих політиків і публіцистів у єдино компетентні руки: безсторонніх історичних дослідників.

„Наукова комісія для розсліду причин світової війни” — яка складається з компетентних людей із б. нейтральних країн — це новий і zarazом уже безпечніший шлях, який може довести до відкриття об'єктивної правди, наскільки вона в людських обставинах можлива. Остаточний вислід комісійних праць, очевидно, ще далекий, хоч уже сьогодні можна сказати, що він буде далеко не такий, який хотіла накинути світові мірова конференція у Парижі, по диктату Клемансо, Лойд-Джорджа і Вільсона; що на суд будуть покликані ще й інші держави крім Німеччини та її б. союзників, ще й інші особи крім Вільгельма II., між ними й такі, які тепер ще накладають на себе ризи жреців історичної справедливости.

Оголошені досі передвоєнні документи з німецьких, австрійських, російських і бельгійських державних архівів оправдують уповні таке поширення процесу; одинока перепона в напрямі закінчення слідства покищо у тому, що французькі, британські, італійські і сербські архіви все ще закриті... Що в цих місцях ховається дещо сенсаційне, про це вже не може бути сумніву. Не даром у самій же Франції почався дослідчий рух у тому напрямі, щоб висвітлити роллю б. президента держави Р. Поанкаре в генезі війни, та вже сьогодні довів до того, що він щораз більше пересувається з лави прокуратора на лаву обжалованих.

Новорічне число Berliner Tageblatt-у за р. 1922 принесло довшу передовицю ред. Т. Вольфа п. н. „Афера Поанкаре”, кілька документів. Донесення російського посла у Парижі, Извольського, з рр. 1912-1914, яке збільшує дуже сильно дотеперішній матеріал, що обтяжує б. президента і теперішнього голову французького джингоїзму Поанкаре. Извольський, якого смерть увільнила від суду сучасників за очевидно дуже визначну участь у передвоєнній лабораторії, просто приписує дуже симпатичному йому міністрові, згодом президентові, одну тільки журбу: що Росія може не спровокувати війни або не дати себе спровокувати до неї...

Тут не місце для докладнішого обговорювання історичної і політичної ваги добутих звідкись д. Вольфом документів, та нехай мені буде вільно поділитися з читачами одним вражінням, якого набирається, читаючи листи Извольського до Сазонова: **Довоєнна Росія не мала вже своєї національно-державної політики, вона була з довшого часу знаряддям французької, а з короткого — антантської політики.** Та чи тільки до війни? Очевидно, те саме і протягом її, найпаче ж у 1917 р. Можна піти ще далі і сказати: після **Николая I., чи як волите Олександра II., Росія мала тільки одно дійсно-національне правління — Леніна і тов.**

Та повертаючи до питання про історичних винуватців і суду над ними, нам Українцям не слід забувати, що в історії сучасної світової катастрофи, українська руїна займає окреме, одначе дуже визначне місце; чи подбав хто досі про суд над тими, які своєю діяльністю або бездіяльністю довели рідну землю до сьогоднішнього стану? Пора б подумати про це.

2. I. 1922.

FINIS EUROPAE

Про що пишуть сучасні європейські часописи? Про большевизм — з кожним днем менше; видно, надоїло; до того й зайці перестали боятися „світової соціальної революції”. Про останню страшну війну й останній ще страшніший мир? І це вже остогидло всім, так само як усі фрази про справедливість, демократизм, самовизначення народів і т. ін. Широка публіка цікавиться поперед усього курсом долара, цінами пшениці у Шикагу і бавовни в Нью-Орлінсі; а політичний світ? Його очі обернені в напрямі Вашингтону...

Так воно і є. Горда красавиця Європа, яка ще з часів своєї романтичної пригоди з Зевсом величалася і була загальною призначеною царицею світу, не стамилася, як постарілася й опинилася в наймах при новій повелительці землі, Америці. Оця справжня світова революція — після троянської трагедії чи не найбільша — не прийшла цілком несподівано. Історики й антропогеографи здогадувалися вже з давна, що Європі не вічно панувати над світом; однак вони не уявляли собі цього кінця вже на початку ХХ. віку; європейським політикам натомість ще й учора не снилося, щоб сьогодні вони мусіли антишамбрувати (висиджувати в передпокоях) у заокеанських парвеніів...

Як прийшло до цього? Перший знак був 1906. р., коли російсько-японська мирова конференція нашла собі місце в американському Портсмаві, під опікою П.

Рузвелта, та тоді це здавалося випадком, щоб місце було якнайбільш нейтральне. Опісля прийшов сумний слави рік 1914. Обі воюючі партії почали забігати симпатії, ласки і підмоги в Америці; та з самого початку не було сумніву, по чий боці її симпатії, а для самих Американців не було сумніву, що вони візьмуть активну участь у війні. Це хибна думка, що сам Вільсон був причиною американсько-антантської спілки; в дійсності, хто не був би тоді президентом Унії, був би став до боротьби проти... Європи, в інтересі світового становища... Америки. Тому ж то не було там жадного хитання, по чий боці має стати зоряний прапор.

Коли в березні 1918. р. Лойд Джордж, Клімансо й Орляндос посилали відому депешу Вільсонові, що без присилку кожного тижня по 50 тис. американського війська цивілізація пропаде, і коли услід за цим у французьких портах виходило на беріг не по 50 тис., а по 100 тис. Єнкі, то з європейського становища була це не поміч союзника, а історична абдикація цієї частини земної кулі з дотеперішнього верховодства над світом; з американського ж становища був це похід не на рятування „цивілізації”, а на удержання й обезпечення новонабутої корони.

Був Вавилон і була Нініва, були Мемфіс і Теби, були і Крет й Атени, Рим і Візантія, Аахен, (Аквізорам) і Відень, Париж і Лондон — все це минуло, або минає; грядуща столиця світу найшлася на тім боці океану: політична у Вашингтоні, господарська — не знати ще напевно — у Нью-Йорку, Шикагу чи Сан-Франкіско... А далі? За сотні літ? Мабуть тоді тільки фраза *ex oriente lux* („світло іде із сходу”) стане наново реальною; покищо світло й укази приходять до нас із західного боку — з Америки.

Очевидність цього факту — упадку Європи й переходу володіння світом в американські руки — буде одним вислідом міжнародної конференції, яка від 12. XII. почала радити у Вашингтоні над розв'язкою квадратури кола під назвою „роззброєння” чи хоч би обмеження нових зброєнь до нових війн. В дійсності за цією конференцією скривається боротьба за панування над Тихим океаном, поміж Америкою, Японією й В. Британією — боротьба покищо дипломатична, за якою піде — це тільки питання часу — збройна боротьба-війна, яка своїми розмірами, своїм завзяттям, своїми страхіттями і наслідками перевищить, мабуть, останню світову війну. Значить, правдива мета конференції у тому, щоб до цієї війни не прийшло за рано, щоби було можливо приготувитися гаразд до неї.

Задля цього здетронізована Європа післала туди своїх „переможних” державних мужів і своїх гордих заступників преси; якщо вони досі не вірили, що їх батьківщина ніщо тільки слуга Америки, то там на місці певно переконалися в цьому.

16. XI. 1921

ЧОРНА НЕБЕЗПЕКА

Колись говорилося і писалося чимало в Європі про жовту небезпеку — цю, яка мала б загрожувати європейським народам і їх культурі від азійських жовтих племен. Сьогодні ніхто якось не піднімає галасу на цю тему; для одних доволі вже тієї білої хуртовини, якої театром була Європа 1914-1918 рр.; для інших важніша всього „червона” небезпека, якої раніше сподівалися із Заходу та яка несподівано наступила із Сходу... Одним словом, Європа перестала боятися інвазії жовтих народів із Азії, маючи свої ближші й дошкульніші журби.

Чи дійсно можливий жовтий наїзд на Європу? Що такі інвазії колись були, про се говорить ясно історія, з окрема українська, в якій періодичні завоювання азійських орд займають дуже визначне місце; та сьогодні безпосередньої небезпеки нема — для самої Європи, якщо не лічити цього дивного явища, що в Раді Союзу Народів при рішанні чистоєвропейських справ великий голос мають заступники Японії і Китаю... Правда, європейські нащадки в Америці, Австралії, й Сибірі говорять і вірять інакше, та вони бояться не за свою європейську правітчину, а за нові оселі.

Земля здобувається двома шляхами: збройним завоюванням і пенетрацією мирної колонізації: оба покищо не грізні для Європи з Азії. Одинокі озброєна жовта нація, Японія, не може зараз і думати про Ев-

ропу; головне ж муравлище жовтої породи, Китай, виявляється все ще нездібне до політичної активності й експансії; до того — обоє мають ближчі вигідніші цілі. Інше діло, коли руїна Європи піде ще далі, коли на її сході воскреснуть Дикі Поля...

Та не про жовту небезпеку ми бажали вести розмову, а про чорну, африканську. Про неї заговорено недавно в Америці, з приводу вашінгтонської конференції. Там, як відомо, антагонізм білої і чорної рас актуальний і живий, тому зрозуміло, що звідти виходить нова осторога для Європи: бережіться чорної небезпеки!

Цим разом це не расове маняцтво, не прояви хворої уяви, а дійсна, реальна небезпека для Європейців і всієї білої раси. Голос у цій справі підняв навіть такий вільнодумний, загальнолюдський і жадний расі принципіально неворожий письменник як Г. Г. Уелс, що тепер перебуває у Вашингтоні. Він вказує на те, що Франція, якої людність не росте а маліє, заповняє щораз більше ряди своєї великої армії, головню піхоту, африканськими кольоровими підданими, для білих зберігаючи тільки вищі технічні засоби боротьби; французька армія сьогодні вже не чорні полки а цілі корпуси, де чорні служать не тільки рядовиками а й офіцерами. Ці війська виявили високу боєву вартість у часі світової війни і ними головню послуговується Франція в усіх повоевних операціях (чимало їх серед окупаційної армії над Рейном).

Які перспективи відкриває дальший зріст чорної французької армії? Володіючи величезними просторами африканського континенту, має Франція спроможність поставити велику чорну армію, з людей фізично здорових і морально слухняних. При її помочі можна

буде легко завоювати цілу Африку, а в кождому разі спровокувати нову світову війну за панування над нею; чорна армія у Франції може відаграти історичну ролю германських преторіанських гвардій у колишнім Римі і держати у послуху останки французької білої людности: розміщена постійно над Рейном, вона може мати фатальний вплив на дальший розвиток білої раси в самому осередку Європи; а вкінці, чи військово зорганізована чорна раса довго задовольнятиметься службою у білих панів? З математичною певністю можна передбачати момент, коли африканський континент „усамостійниться”, вигнавши одних Європейців а поневоливши других і коли Європа втратить останні заморські ресурси, необхідні для удержання її політичного значення, богатства і культури.

Такі перспективи ждуть нас, коли історичний розвиток піде далі по тій самій лінії, по якій іде тепер.

16. I. 1922.

СЕВРСЬКИЙ ТРАКТАТ ПРО ГРАНИЦІ (10. VIII. 1920.)

I.

Останніми часами піднявся в Польщі деякий шум із-за „севрського трактату”, чи радше з приводу віддання цього акту Союзові Народів задля формального зареєстрування. Заступники польського уряду і громадянства заявляли при цій нагоді, що Польща не підписала, не підпише і не признає дійсним цього трактату, тільки навпаки підійме заходи, щоб зробити його неправним. Причина: у севрському акті означається Східня Галичина як окрема міжнародноправна одиниця. Не входячи в питання, чи і як успіє польська дипломатія не допустити до цієї реєстрації, себто уневажнити одну з мирових умов, бажаємо пояснити нашим читачам характер, зміст та історичне значення цього трактату.

Пеперед усього, не можна переплутувати оспорюваного Польщею акту з мировим трактатом, заключеним того самого дня (10. VIII. 1920), у тому самому місці, між антантою й її союзниками з одного боку та Туреччиною з другого боку, — трактатом, який досі не мав щастя бути не то зареєстрованим, а навіть ратифікованим, хоч усі заінтересовані в ньому підписали його. При нагоді підписання цього мирового трактату т. зв. „головні союзні, і заприятенні держави” (Аме-

рика, В. Британія, Франція, Італія і Японія) подали присутнім у Севрі делегатам Польщі, Румунії, Югославії і Чехословаччини до підпису окремих „трактат про границі” між цими чотирма державами. Потреба такого окремого акту про границі лежала головно в цьому, що раніші мирові трактати, сен-жерменський із Австрією і 2-ий версайський (тріяновський) із Угорщиною, не подавали докладних границь нових і перебудованих держав (тоді чимало територіяльних питань було ще не вирішених).

Та частина цього 2-го севрського трактату, яка доторкає Галичини, виглядає ось як:

Трактат про границі. Підписаний у Севрі 10 серпня 1920.

„Зогляду на те що Американські Злучені Держави, Британська Імперія, Франція, Італія, Японія — головні союзні і заприятенні держави, Польща, Румунія, сербо-хорвато-словенська держава і чехословацька держава, бажають забезпечити суверенність Польщі, Румунії, сербохорвато-словенської держави і чехословацької держави над територіями, які кожній із них були призначені, — підписані, обмінявшись своїми повноваженнями і признавши їх дійсними, умовили ось які постанови:

Арт. 1. Застерігаючи силу окремим приписам у трактатах, додаткових умовах і рішеннях, зроблених задля упорядкування оцих справ, високі договірні сторони признають суверенність Польщі над територіями колишньої австро-угорської монархії, положеними на північ від ось якої лінії: Почавши з пункту... (тут означена чесько-польська межа між ріками Одрою і По-

прадом)... звідси, в загальному напрямі на схід-північ-схід і до пункту, на колишній границі між Галичиною і Угорщиною, положеного близько верха 187 на шляху з Чорштина у Стару Весь — границя описана у рішенню з дати Париж, 28. липня 1920 року; звідси, у східнім напрямі, опісля у східно-південно-східнім, і до пункту, положеного біля 2 кілометри на південь від верха 1335 (Галич), де вона зустрічає адміністративну межу ліського повіту на заході і турчанського на сході: — колишня границя між Галичиною й Угорщиною. Це пункт спільний трьом границям: Польщі, Чехо-Словаччини і Сх. Галичини.

Арт. 2. Застерігаючи правосильність окремим приписам... (як в арт. 1)... високі контрактіві сторони признають суверенність чехо-словацької держави над просторами відмежованими границями передбаченими зараз же нижче:.... (тут означені межі: з державами: 1. з Німеччиною, 2. з Австрією, 3. з Угорщиною, 4. з Румунією).... 5. Із Східною Галичиною така лінія: Від пункту 1655 означеного вище, в напрямі західнім, північно-західнім і до зустрічі з адміністративною межею повітів ліського і турчанського, приблизно два кілометри на південь від пункту 1335 (Галич): — колишня границя між Галичиною й Угорщиною. 6. Із Польщею межа описана в арт. 1 цього трактату і в арт. 83 мирового трактату заключеного з Німеччиною 28. серпня 1919 р.

Арт. 3. Застерігаючи... (як в арт. 1)... суверенність Румунії над просторами відмежованими ось якими границями:... (тут означені межі з державами: 1. з Чехословацькою, 2. Угорщиною, 3. Югославією, 4. Болгарією, 5. Україною, не називаюч останньої)... Із Східною Галичиною ось така лінія: Від пункту спіль-

ного колишнім межах Бесарабії і Буковини на головному руслі Дністра і до пункту положеного біля 2 кілометри понижче Заліщик: — головне русло Дністра угору: звідси, в напрямі південно-західнім і до місця стрічі адміністративної галицько-буковинської границі з повітовою городенсько-снятинською межею, біля 11 кілометрів на південний схід від Городенки: — лінія яка має бути означена на місці переходячи верхи: 317, 312 і 239; звідси, у південно-західній бік і до пункту стрічі з колишньою угорсько-галицькою границею; — давня адміністративна межа між Галичиною і Буковиною; звідси, у північно-західному напрямі і до пункту 1655 у Карпатах, спільного сточища трьох рік: Тиси, Вашови і Черемоша; — раніша границя між Угорщиною й Галичиною. Пункт 1655 спільний трьом межах: Румунії, Галичини і Чехо-словацьчини.”

II

З поданих у горі виписок бачимо, що ця севрська умова робить наперед різницю між Польщею й останніми трьома державами: коли ці мають визнані суверенності у повних межах з усіх боків, то при Польщі мова тільки про суверенність над одною частиною колишньої австро-угорської території, положеною на північ від означеної лінії, себто над частинами б. австрійського Шлеська, б. угорської Орави, б. угорського Спишу, над цілою колишньою Західною Галичиною і частиною колишньої Східної Галичини по верх Галич (1335) у Карпатах. Про всі інші польські землі і їх межі тут нема мови; навіть не поновлена тут раніше визнана західня межа з Німеччиною, означена

й визнана (окрім просторів, де мало бути народне голосування) ще рік тому назад у версайським мирі. В таких обставинах, очевидно, не подана тут і межа між Польщею і Східною Галичиною, тільки один-однісенький її крайній пункт у горах.*)

Яка причина цьому, що севрський акт означає тільки маленьку частину державної межі Польщі? В дійсності держави антанти хотіли цим разом означити всю територію, над якою Польща мала б право суверенности, однаке не в межах польських націоналістичних амбіцій. Маючи силою версайського трактату право визначити Польщі всі її межі, вони бажали, щоб Польща не переступала на сході тієї лінії, яка — на території б. російської імперії — була їй визначена (провізорично) Найвищою Радою 8. грудня 1919., а на просторі б. Австрії відомим проектом статута для Сх. Галичини з 20. падолиста 1919. та яка була піднята наново Найвищою Радою на конференції у Спа 10. липня 1920. і з того часу пішла в курс під назвою „Керзонової лінії”.

До того часу Польща не хотіла задовольнитися цією межею, яка признавала їй не тільки всю польську етнографічну територію, але й поважніші простори, залюднені Литовцями, Білорусами й Українцями (Холмщина і галицьке Посяння з Лемківщиною), і задума-

*) При цьому слід зазначити, що „Східня Галичина” севрського акту не покривається з землею тієї ж самої назви в австрійських часах, коли крайній пункт між Західною і Східною Галичиною лежав 70 кілометрів далі на заході, коло дуклянського переходу. Ця нова Сх. Галичина однаке, до того часу, не була означена жадним міжнароднім правовим актом, тільки взята з проекту статута для галицьких Українців із 1919. р.

ла сама здобути собі східну границю у війні з Росією. Та відомий похід на Київ перемінився скоро в катастрофу большевицького наїзду і поставив всю польську державність над берегом пропасти. Тоді польський уряд благав антанту спасти її в цій скрутній годині: його делегація у Спа підписала відому заяву з 10 липня 1920, в якій приймається принципіально „Керзонова лінія”, в заміну за інтервенцію і поміч проти большевиків.

Відповідний проект трактату, спільного з Чехією, Югославією й Румунією, був виготовлений ще восени 1919. р., та через опозицію Польщі, частинно й Румунії, і через завішення галицької справи, він спочивав без підписів. Тепер же держави антанти, боячися дальших політичних авантур польського уряду на сході, хотіли закріпити польські границі тим приготованим раніше міжнароднім актом. Про долю Галичини мала вирішити загальна конференція, при участі українських заступників.

Цей момент — то одночасно вершок дипломатичних успіхів української Галичини. Говоримо виразно „дипломатичних” успіхів, бо політично справа Західної України була вже втрачена рік тому назад, скоро після погрому галицької армії і в тісній залежності від нього. Не входячи в питання, чи цей дипломатичний успіх можна було галицьким керманічам закріпити або й поширити, пригадуємо, що ситуація обернулася дуже скоро проти них. Большевики відкинули посередництво антанти і проект лондонської конференції, обіцяючи Польщі далеко більше, ніж давала їм „Керзонова лінія”; натомість Поляки, при французькій підмозі, погромили червону армію на Вислі і знову почали марити про далеко посунені східні „креси”.

В так перемінених обставинах польський уряд заявив, що не може прийняти східної межі по спаському припису і що раніша згода була умовна та втратила обов'язкову силу. Наслідком цього артикул про польські границі зредаговано так, як наші читачі вже знають, одначе Польща відмовилася підписати й його, дарма, що він передбачає можливість змін у користь Польщі і що зовсім не передрішає політичного статута „Східної Галичини”, стверджуючи лише той правний стан, який був з 25, червня 1919, і на який Польща дала було свою згоду. З огляду на цю опозицію Польщі, севрський акт про границі не зладжений в одному спільному примірнику, а окремо для Чехії, для Румунії і для Югославії, яких заступники підписали трактат; при означенні чеської і румунської меж знайшла своє місце і „Східна Галичина”. Натомість українська Буковина, окрім маленького відтинка, призначена тут дефінітивно Румунії (в дійсності це сталося було ще в м. березні 1920. р.).

Пізніші події, ризький мир, який дуже щедро обдарував Польщу українськими землями, між ними й Галичиною, до якої більшовики не мали жадного права, та низка нових політичних успіхів Польщі могла тільки зміцнити неприхильне становище цієї останньої до севрського трактату. Та з огляду на інтерес інших держав годі було ждати, поки Польща надумається інакше, й акт переслано, кажуть, без польських підписів у Женеву для зареєстрування Союзом Народів. Польща заповідає заходи в напрямі уневажнення цього акту. Коли б усі Японці і Китайці у Раді Союзу Народів руководилися тільки правними мотивами, то польський протест принаймні в сучасних умовах, зо-

стався б без успіху; та коли політичні огляди візьмуть гору, то хто знає...

Із другого боку годі замикати очі на куріозну ситуацію, яка витворилася би після можливого зареєстрування трактату проти волі Польщі. Що для цієї останньої акт і після цього не мав би жадної обов'язкової сили, це само собою розуміється; вона ж його не підписала і не ратифікувала; що більше, вона досі не ратифікувала підписаного ще 1919. р. мирового трактату з Австрією (у Сенжермен), який є передумовою правосильности севрського акту. В таких обставинах галицька справа пересунулася назад із міжнародно-правного поля на чисто-політичне і практична розв'язка її залежить уже не тільки від антанти, а й від сусідніх заінтересованих держав, Чехословаччини і Румунії: будуть вони держатися букви севрського трактату, чи підуть слідом сов. Росії у Ризі?

Дуже можливо, що цей конфлікт прискорить перегляд дотеперішніх постанов антанти у галицькій справі й остаточне вирішення долі галицьких Українців.

І. П. 1922.

КУЛІШ І УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ.

1. Непопулярність Куліша.

Україна — то обіцяна земля для людей, які шукають народньої слави; для письменників, артистів, політиків й отаманів. Так було здавна, так зосталось і досі. Одні здобувають популярність переймаючи певні кличі вкорінені серед народніх мас; інші — стаючи на службу певним модним ідеям, придуманим для щастя тих же мас. У висліді — кожний десятий український інтелігент тішиться, як за життя так і по смерті звичайно більше за життя, добре заслуженою всенародньою славою. Та це правило не зосталось без виїмки. Серед безлічі прославлених батьків народу, якими обдарувала нас історія XIX. ст., є одна постать самітна, яка не зазнала благовонних кадил громадського почитання і візантійської чолобитности, ні за життя, ні по смерті, дарма що ся постать висока і далеко перевищує пересічного національного святого всіх українських земель. Це П. О. Куліш. Людина найменше популярна, найменше оцінена і — мабуть — найменше зрозуміла в усьому українському письменстві. Неначе другий Іван із Вишні, анахорет за життя, радо промовчуваний по смерті.

Причина цієї непопулярности складна, очевидно. В її основі лежить мабуть особиста вдача автора „Чорної Ради” — горда, аристократична, яка при всій лю-

бові до людини неприхильна юрбі і її норовам. Винен цьому, здається, його пристрасний й амбітний темперамент, який легко зражував людей і сам зражував себе до них. Далі й суперничення з поодинокими сучасниками, не вільне від людського почування заздрости (Єгова також заздрій!), доводило до конфліктів із особами, групами, течіями й пануючими поглядами. Коли до всього додати, що в Куліша була розвита одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себто сміливість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові*); взагалі відвага бути непопулярним — а матимемо психологічний підклад тої моральної самоти, в якій він провів мало не весь свій вік і яка перейшла згодом й у фізичну відчуженість від людей. Та не про відносини Куліша до поодиноких людей хочемо тут говорити, а до всього українського колективу або ще краще: до української національної ідеї.

*) Прекрасний і високоморальний зразок того, як дивився Куліш на обовязки письменника, читаємо у „Пересторозі” до його „Історії возсоединенія Руси”: „Нехай ніхто не думає, що ціль цього слова захистити книжку від суворости спеціалістів. Не тільки сувора, а й ворожа критика корисна історикові. Шкодити історикові можуть самі тільки непомірковані похвали з боку людей, які розвинути менше від самого автора та які, у простоті свого незнання, захоплюються цим, що розмірно розвинутий читач мовчки осуджує. Нема нічого небезпечнішого, для самополіпшення історика як попасти під смак більшости і втішатися однодушним подивом для праць, які оцінити по заслугі може тільки мало хто. З цього моменту, коли праведник увірить у свою святість, він перестав наближатися до ідеалу святости”.

2. Конфлікт.

Критика Куліша (я сам належав колись до них) закидають йому, що він у своїх творах, поетичних і наукових, пішов у розріз із головними принципами національних змагань українського народу, в минулому і сучасному, та цим некорисно зрівноважив ті цінності, якими він збагатив національну культуру. Кулішеві „гріхи” міжна зібрати коротко ось як: а) русофільство чи радше прихильність до ідеї національно-політичного „об’єдинення”; б) польонофільство чи там признавання культурних заслуг Польщі; в) погляди, що в історії української козащини й гайдамаччини виявилися здебільшого руйницькі, антикультурні інстинкти Українців; г) докори українській інтелігенції, головно письменникам й ученим, що вони ідеалізують ці соромні вчинки своїх предків і цим плекають далі руйницькі нахили серед громадянства. Якби Куліш був допустився цих ересей тільки у своїх творах наукових (Історія возсоединенія Руси и Історія отпаденія Руси отъ Польци) і публіцистичних (Крашанка, Мальована гайдамаччина, Украинские паны й ін.), то судді були б мабуть лагідніші для нього; та він, на жаль, посіяв їх дуже густо у своїх поетичних творах і так сказати увіковічнив їх.

Ось із яким посланням звернувся він „до рідного народу, подаючи йому переклад Шекспірових творів”:

Народе без пуття, без чести і поваги,
Без правди в письменах, звітах предків диких,
Ти, що повстав esi з безумної одваги
Гірких пяниць, сіпак і розбишак великих
О варваре сліпий! Покинь тріумфовати,

Потупся, зчервоній од сорому важкого;
Бо мають всі твої сусіди назвати
Своїм, а ти своїм не назовеш нічого.

На ж дзеркало, воно всевітнє, — визирайся.
І зрозумій, який ти Азіят мізерний,
Розбоєм по світах широких не пишайся,
Забудь свій манівець, козацький пролаз темний,
І на культурню путь Владимирську вертайся.

А скільки дісталоя українським письменникам і
вченим, які залюбки підшиваються під авторитет Шев-
ченка!!!

З імя його святе,
На сором України,
Ви брехні плетете
Про благодать Руїни.

На глум Тарасові,
Жалкують наші вчені,
Що не дорізали
Панів ножі свячені.

Що Гонта й Залізник,
Не стали там князями,
Де правив Мономах
З синами — витязями.

Із своїми критиками без ліку розправляється поет
не менш плястично, порівнявши їх із Татарами:

Ви на мене ордою налітали,
Ордою дикою під бунчуком науки.
Моє добро брехнею руйнували,

Мені вязали дуросвітством руки,
І по живому в язики дзвонили,
Моє ім'я і славу хоронили.
Татари! де ви ділись — позникали?
В яких улусах темних поховались?
Забуто все, що ви в нас витворяли,
Одні мої пісні про вас остались.
Скажіть: як вас люди величали?
Якими титлами ви в нас пишались?
Що знав про вас убогий антикварій,
Додаючи до мене коментарій.

Такими й їм подібними думками пронизана мало не вся літературна спадщина Куліша. Звичайно, трудно сказати, щоб поетичність і загалом літературна стійність його писань багато користала з цієї прикмети; навпаки, полемічна пристрасть убила не одну його поезію, хоч далеко не кожну (прим. Маруся Богуславка).

Тут не місце зупинятися над джерелом, початком і розвитком цього конфлікту між одним із головних піонерів нашого національного відродження XIX. ст. і т. ск. типовими заступниками нашого громадянства, — конфлікту, який довів до повного осамітнення Куліша, однак не зломив його духа і самоповаги (пор. його поезію: „Стою один”). Одно тільки сказати муситься. В супереч усім національним „провинам”, які приписувано йому, не спиняючися навіть перед закидом зради й ренегатства, нема мабуть у нашій новітній історії постаті так суто української, так символічно української, в добрім розумінню цього слова, як саме П. О. Куліш. Скажу більше, він належить до цих рідких проявів нашого національного життя, які

не допускають повної зневіри щодо дальшої долі українського народу.

3. Реабілітація.

Як увесь майже свій вік, так і цілу четвертину століття по смерті стояв Куліш „сам один”, нелюблений, незрозумілий, чужий, і якщо не підозріваний у чистоті своїх мотивів і змагань, то зображуваний як людина не зовсім нормальна. А сьогодні? Я не бачу, щоб сьогодні запанувала вже інша думка про нього, однак не сумніваюся, що настав час перевірити наново вкорінені погляди на нього. Ближча аналіза всіх „провин” Куліша, зроблена із перспективи 25 літ, найпаче ж після досвідів останніх п'яти літ, мусить привести — в цьому я глибоко переконаний — до ось якого потрійного висновку:

I. Якщо муситься говорити про Кулішеві „хиби” (з такими поняттями треба нам бути дуже обережними!), що головна з них лежала б хіба у цій психологічній недостатці, що він, ставлячися критично, чи взагалі неприхильно, до національного сучасного і минулого, не дав і не вмів дати жадної спроби позитивної ідеології, і цим способом утруднив або й унеможливив зрозуміння його думок та приєднання прихильників.

II. Щодо об'єктивних закидів роблених Кулішеві, то при новому розгляді одна частина їх стратить усю стійність ізза цього, що вони типові прояви всього українського громадянства в даній фазі його національного розвитку і що майже ніхто з сучасників Куліша не вільний вповні від тих знамен часу. Зокрема це належить до питання про українсько-московські взаємини в минулому і сучасному: виявиться, що ук-

раїнське русофільство не патологічна реакція проти своєрідного національного духа, тільки розвиткова фаза цього останнього, за яку нікому не слід докоряти.

III. Друга частина Кулішевих „гріхів”, — себто та, яка в українській історії після княжих часів бачить перевагу негативних, руйнівних сил і змагань; яка довела поета до погляду про „політичну нікчемність України” і до гарячих протестів проти ідеалізування нашою інтелігенцією історичних і насаджування сучасних анархістичних й антикультурних інстинктів серед доброго, здібного і трудячого народу — ця частина мусить бути переписана з пасивів Кулішевого балансу в активи.

14. II. 1922.

П'ЯТЬ ЛИСТІВ АВТОРА

Про сучасне політичне положення української нації, про його причини та про способи, як вийти з нього.

I

Берлін, 29. VII. 1922.

Дивуєтеся мійому песимізму й уважаєте його неоправданим та рекомендуєте з свого боку протилежний настрій — оптимістичний. Одначе.... Невже Ви думаєте, що се у мене такий тільки психічний настрій, викликаний сьогоднішнім моментом? Ні, се вже не настрій, а глибоке переконання, світогляд, добутий довголітнім досвідом, обсервацією, дослідом, ну та й інтуїцією подекуди. Я бачу, як ми щораз більше котимося в низ і мені страшно, що ніхто майже не бачить цього, не думає зарадити цьому, тільки, навпаки, приспішає сей фатальний розгін.

Про соборну Україну вже й не говорити; вона завертає швидкою ходою у стан із XV в.; одначе Галичина! Мені кривавиться серце, коли бачу, як ми нічого не скористали з 8-літньої науки і гонимо за якимись привидами. Самі кажете, що ми не дозріли до своєї держави, одначе загал громадянства глибоко переконаний, що Лойд Джордж має в кишені декрет на нашу державу і завтра поробить нас президентами, міністрами, послами й обсипле горами валюти... Для сеї справи ми пожертвували в 1918-19 край, десятки тисяч добір-

ної молоді, безконечні мільйони майна і гроша з таким тільки вислідом, що земля опинилася на ласці і неласці Поляків, зате горстка несовісних людей бавиться в державу... На сю забаву пішла вже друга сотня тисяч доларів, зложених наївними емігрантами в Америці, коли тимчасом край і нарід нидіють культурно, економічно і потапають політично.

„Держава” — ось те слово, яке загіпнотизувало нашу суспільність, з якої 0.999 не тямить нічого відносно дійсного значення і ваги сього слова. Коли такі держави, як Німеччина, на очах наших гинуть, то ми 99/100 нашої національної енергії присвячуємо державному самодурству.

І невже державність сама по собі має бути цілю національних змагань і національної політики? А вжеж що ні! Державність то тільки форма, в якій національні сили найкраще можуть розвинути; коли ж ся форма недосяжна, то треба звернути всі зусилля не в напрямі погоні за недосяжним, тільки на творення реальних вартостей економічних, культурних, соціальних, моральних, які дозволилиб нам, коли прийде слушний час, здати інакше іспит національно-політичної зрілості, ніж сим разом. А сей момент не буде ні завтра, ні позавтра. Чехи ждали 300 літ на відбудову своєї історичної держави, Поляки 150 літ, а ми хочемо мати з дня-на-день, хоч доси так якби ніколи не мали! Тимчасом другий такий момент, як 1914-18, не зараз поновиться.

Ви пишете, що зміна залежить від активності тих, що бачить ліпше та що „гутта кават ляпідем”. Я не хочу впевняти, що наше громадянство не дозріє ніколи, однак здаю собі добре справу з того, що наше становище з кождим роком стає тяжче, грізніше і роз-

пучливіше... Сьогодні ідеалом виходить наше становище до 1914 р., а навіть (на Наддніпрянщині) до 1906 р. з усіма указами 1876 р. З сього бачите, що недержавний, невільний стан може бути цінніший від „державного”.

А в тім, чому ми так фатально прорізали нашу долю 1918-19 р.? Чи тільки тому, що не розуміли гаразд і не вміли цінити ідеї державної самостійности?... Я не думаю так. Наша державна нездібність лежить не в недостатній свідомості і хотінню, а тільки в тім, що ми до держави не підготовані культурно, соціально й економічно. Прим. Поляки (прихильні антанті) і Чехи до 1917 р. не виставляли зовсім самостійницької програми, тільки автономічну; Литовцям, Естонцям і Латиськам до того часу і не снилося про самостійність. Однак всі вони через ніч приноровилися до змінених обставин, удержалися на поверхні і виграли... А ми?

Виходить, що нам потрібно чогось іншого, ніж „державного ідеалу”, а се — підготовання до нього. Тому то національна педагогія повиннаб — на мою думку — викорінити передчасний гіпноз „державности” і — як колись станчики в Галичині й позитивісти у Варшаві — виховували наперед громадянство на новочасну націю з усіма її функціями, прикметами і потребами.

Одним словом, нам потрібно плекати тепер не державний ідеал, тільки національний; а сі два поняття не тотожні. Доки ми не будемо справжньою (хоч і бездержавною) нацією, поти зайва, а навіть шкідлива, річ ганятися за державним ідеалом.

Під сим кутом бачення — різниці між підготованістю до державного життя і змаганням до самостійности — стає зрозуміліший наш „анархізм”. Се менше

психологічно-моральна хвороба, а більше органічно-фізична: незрілість соціальна, культурна й економічна; хоч і першої не можна заперечувати. Та поперед усього нам треба взятися до лічення головної — органічної. Як ще проміне кілька таких безплідних років, як останні, то може бути запізно.

II.

Берлін, 21. VII. 1922

...А тепер кілька слів в дальшій дискусії про „державний ідеал”.

У нас обох нема мабуть принципіальної різниці думок, а тільки неоднакові погляди на тактику. Та не забувайте, що при „ідеалах”, себто цілях покищо нездійснених, сам клич — пусте, натомість тактика практичного життя — все. Чому у нас стільки руїників, освічених — як кажете — і заможних навіть? Одні з них теоретики; у них держава то фікція, доктрина, партійна програма тощо; вони не тямлять, що держава, то дуже складний, віками, або хоч поколіннями, вироблений соціально-господарський і культурний організм і тому не диво, що поставлені сліпим випадком, воєнними обставинами, коло державної машини, збудованої ким іншим, поводяться так, як темний п'яний мужик, якому Ви віддалиб, перший раз у життю, вести локомотиву поспішного поїзду. Таж до 1917 р. на цілій соборній Україні не було й одного сільця, яке булоб справді в українських руках, себто мініатуркою національного державного орудування. — Та між руїниками є ще й інша порода. Для них — держава то

„вони”... як диктатори, міністри, амбасадори і т. п. Як Ви хочете у сих і тих витворити „державну культуру” і „державно-творчу” здібність? Пропагандою культу держави та державности? Се так, як би Ви хотіли повторяти день-у-день кожній дівчині, маленькій і більшій, дурній і розумній, здоровій і каліці: ти жінка і мати, се твій ідеал! ти не думай ні про що інше, тільки про твої функції жінки й матери! Я думаю, що сей метод виховання не дає ані добрих жінок ані матерей, а скорше всього передчасних вуличниць...

Хочете знати, в чому лежить перша ступінь державно-творчої здібности народу? В асиміляційній здібности його: коли він абсорбує і поглотує у свій організм кожного чужинця, що осів на його території; коли ся асиміляція атракцією економічної й культурної сили робить усяку чужоплемінну колонізацію безнадійним підприємством. Чи не сором нам, що Львів не був ніколи українським (руським*), навіть у княжих часах? При таких безсиллю, примітивности соц.-культ. організму — чи добре завертати молоді голови перспективами міністеріяльних становищ і робити з них гошпталерів? А ще важніше: чи при нашім безсиллю і на довший час безнадійних обставин корисно дразнити противника нашими „ідеалами” і заохочувати його до ще дальшого основного підтинання нашого слабого організму в самім корені? Чи Ви, попавши у необхідність служити комусь поневолі, станете повторяти, Ви, Ваша жінка, Ваші діти і вся сім'я, день-у-день, при кожній нагоді прилюдно в очі вашому панові: „Уважай, ми тільки й думаємо про те, щоб

*) Належить розуміти чисельну та економічну перевагу неукраїнських жителів Львова (Прим. В-ва).

тебе одної ночі застукати і сісти на твоє місце?" — Роздумайте гаразд над сим, а зрозумієте, що є правдиві ідеали, про які повинно говоритися тільки у „святая святых". Не кидайте перел між свиней!

III.

Берлін, 25. VIII. 1922.

P. S.

Користаю з нагоди, щоб докинути ще кілька слів до нашої розмови про державність.

Кладете натиск на потребу державної культури. Як можна її здобути? Хиба не теоретичними балачками або хочби й морально-політичними казаннями. Як письменської культури ніхто у світі не набрався ще, хто довше або коротше (звичайно — довше!) не письменничав; як хліборобської культури не поглибив і не присвоїв собі той, хто свою мудрість черпав тільки в кабінеті або каварні, а не мав нічого до діла з землею, насінням, машиною, робітником і т. п.; як товариської культури не навчився той, хто живе відлюдком; так і ніхто не в силі присвоїти собі державну культуру без державної практики, все одно у своїй чи чужій державі. Де наші Українці мають перебувати школу? Поляки що тільки тепер уміють оцінити заслуги Голуховського, Баденія, Бобжинського й ин. Участь у орудуванні чужою державою вони зробили своїх земляків „регірунсфегіг" і сьогоднішня Польща то їхня заслуга.

Я завжди так думав. До війни я сподівався, що Українцям в Галичині вдасться таки взяти у свої руки

деяку частину публичної адміністрації — не вдалося задля війни; в часі її я завжди боявся наших великодержавних ілюзій й уважав, що справжнім осягаємим ідеалом наших нац.-політ. змагань повинна бути ширша автономія Східної Галичини в межах Австрії та початки автономії в межах Росії. Та все вийшло інакше. І Наддніпрянці і Галичане, діставши в руки власть, не тільки не вміли користуватися нею, зберегти її, а всякою глупотою, божевіллям і зловживанням запропастили й те позитивне, що було.

Зокрема в Галичині ми, окрім низки шкіл, толерованих до часу (не згадую церкви), не маємо нічого. Знов „да капо" треба буде боротися за букви, написи тощо. По програній 1919 р. я сподівався, що при помочи мир. конф. в Парижі ми зможемо таки зберегти мінімум автономної державности в Галичині й утворити справжній Піємонт на будуче... Та наш національний максималізм (большевизм!) в імя: все або ніщо! знівечив усе. Наддніпрянці мають хоч теоретичну федерацію, а ми? 91 арт. Сенжерменського трактату, в якому про нас нема ні слівця.

IV.

10.XII. 1922.

Важко мені на душі; робота не береться; думка, як сполошена птиця втіче від сумної минувшини, від розпучливої сучасности і бється об чорну стіну, яка закриває будучність, на те тільки, щоби ще більше зжачнутися від того, що за стіною... І без сили, без волі й бажання життя паде вона додолу.

Такі моменти приходиться переживати доволі часто. От і сьогоднішній день настроївся зразу на сей зловіщий тон.

З чого почалося? Сьогоднішня ранішня почта принесла мені, замість листів і часописів, одну тільки посылку з краю. Чиясь услужна рука присилає мені з якогось часу різні матеріали до сучасного становища краю. Я не знаю, чи се має бути тільки для моєї приватної інформації, чи з сим злучений який обовязок прилюдного використання. Про се ніхто зі мною не укладав і не пропонував, тож я уважаю се тільки приватними, до нічого не обовязуючими відомостями, та щиро вдячний тій дружній руці, яка їх спрямовує до мене.

Сьогоднішня посылка говорить про українське шкільництво в Галичині. Правда, нема там нічого такого, що булоб мені незнане, та проте... мій сьогоднішній спокій духа пропав. Може тому, що я завсіди живо цікавився шкільництвом і що велика частина мого життя звязана з ним; а може ще з інших мотивів. Зокрема вразило мене одно місце: „В останньому часі грозить шкільна влада розв'язанням усіх українських шкіл, як державних так приватних...” Значить до самого дна треба буде пити чашу горя. І кулаки затискаються...

Та з другого боку докоряю самого себе: Невже ти, дурню, до смерті не збудешся останків політичної романтики, якою небо побило твоїх земляків? Яка інша держава, діставши їх під свою владу — все одно, яким шляхом і правом — не зробилаб того самого з ним? Може навіть скорше і радикальніше! Хтож винен сьому, що твої земляки віддали свій талант у руки ідіотів, а ті, — закопали, думаєте? — ні, вони пішли на кінські перегони і поставили весь талант на одно-

го коня, запаленого і пропащого згори? Коняка зломила вже карк, а твої земляки ще не розуміють становища, в якому опинилися. Якимже правом вони уявляють собі, що їм слід вести безпощадну війну з противником, а противникови не вільно відповідати тим самим оружием? Тямуща людина знає, що коли вона попаде в лісі в руки банди розбишак, коли ті обдеруть її і зв'яжуть, а вона коли вхопить за ніж і кинеться на сильніших противників, то сі не дозволять себе різати, тільки випередять її. В таких разях питання, хто почав, хто по божій правді, а хто по диявольській — не має жадного значення. Тут дилема: хочеш жити і зберегти себе на пізніше, чи хочеш бути добитим? Твої земляки вибрали очевидно се останнє, отже чому стільки галасу з нічого? І коли вони, прогайнувавши 1919 р., 1920, 1921 і весь 1922, та додавши до них ще 1 — 2 нових, почують, що остання кров спливає з них, коли тоді прокинеться у них бажання до життя — то ледви чи знайдеться за висока ціна окупу, якої не заплатять упідненням, сервілізмом, прощадтвом і ренегатством. Тоді заміняють своє „право” на „ласку” побідника.

V

Берлін, 20. III. 1923

(Після вирішення Радою амбасад. справи Галичини).

Совершилася. Скінчилося найсумніше. З усіх теоретично здогадуваних можливостей сталася та, яку можна було сформулювати тільки найчорнішому песимістові. Рік тому й Ви називали мене безнадійним пе-

симістом, та признаюся, що й я грішив оптимізмом. Наперед довго сподівався, що наше громадянство матиме на стільки інстинкту елементарного, чисто біологічного самозбереження, що не доведе до крайности і хоч з зударом першого дзвону дванадцятої години покладе кінець тому божевіллю, що в останніх часах ховалося під назвою національної політики. Та даремно. Безнастанними провокаціями і нетактом, поступками, що йдуть у розріз із найпримітивнішими вимогами здорового розсудку, їдую паралітичної преси довели до того, що Європа (так, Європа!) побачила необхідність покласти край сьому дикому танцеві та разом із сим відібрати нам останню правну основу нашої теоретичної негідності, яка то основа колись, у будучині, моглаб бути великим ратунковим знаряддям. — Тепер пропало. Нас віддано формально і без застережень Польщі. Що наша політика мусіла довести до того, про се я не сумнівався і писав Вам про се кількома наворотами. Та я сподівався, що у відповіднім акті буде включена хоч та позірна автономія, якою обдарував нас конст. сойм, якщо вона не буде поправлена по думці проєкту з 1919 р. Та тимчасом нас віддано тільки під покров трактату з 28. VI. про охорону Жидів, а справу нац. самоврядування полишено добромнінню Польщі: вона може ввести його за півтора року (як ухвалено), може за 15 або 150, або й зовсім ні, може його односторонно змінити і т. ин. Що більше — в акті не знайшлося місце на... амнестію!

Чи маю з сеї причини почувати яке особливе персердя або ненависть до Польщі? Ні, ані трохи. Я бачу, що вона поступає так, як кожда інша на її місці поступилаб, колиб мала до діла з нами. Таж ще в р. 1919

всі закордонні місії, явні і тайні, які побували у нас, заявляли на парижській конференції унізоном, що ми не надаємося навіть і до автономії, хиба дуже обмеженої. Пізніша наша політика, зокрема останнорічна, мусіла знищити й останки віри у нашу життєвність. Так ось виборча абстиненція — абсолютно незрозуміла жадному чужому політикові — коншапти з большевиками, настирливість нашої „сіт венія вербо” дипломатії добила нас...

У ВИДАВНИЦТВІ „БУЛАВА”

**ПОЯВИЛАСЯ ВЖЕ НИЗКА ПРАЦЬ
НАЙВИДАТНІШИХ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ,
ІСТОРИКІВ І ПУБЛІЦИСТІВ — З ІМЕНАМИ
ЯКИХ ЗВ'ЯЗАНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА
І ПОЛІТИЧНА ШКОЛА.**

ВЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ

ЛИСТИ ДО БРАТІВ ХЛІБОРОБІВ.

Стор. 470 Ціна в оправі — 4.50

УКРАЇНА НА ПЕРЕЛОМІ.

Стор. 304 Ціна в оправі — 3.25

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.

Стор. 112 Ціна в брошурі — 1.00

**ПОКЛИКАННЯ ВАРЯГІВ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЯ
ХЛІБОРОБІВ.**

Стор. 114 Ціна в брошурі — 1.00

ДМИТРО ДОРОШЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Том 1-й. Доба Центральної Ради.

Стор. 453 Ціна в оправі — 4.50

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Том 2-й. Українська Гетьманська
Держава 1918 р.

Стор. 509 Ціна в оправі — 4.50

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ — Шкільний підручник.

Стор. 256 Ціна в оправі — 2.75

ПО РІДНОМУ КРАЮ стор. 156.

Ціна в брошурі — 1.50.

ОСТАП ВОЙНАРЕНКО

ДО НОВОЇ ПОЛТАВИ

Стор. 286 Ціна в брошурі — 2.25

АЛЬМАНАХ у 20-тиліття відбудови
Української Держави.

ЗА ВЕЛИЧ НАЦІ

Стор. 186 Ціна в брошурі — 1.75

СЕРГІЙ ШЕМЕТ

Програмові питання в гетьманській літературі
Стор. 46 Ціна в брошурі — 0.75

ЛОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

ВІД ЛЕГЕНДИ ДО ПРАВДИ. Спомини про
події в Україні зв'язані з Першим
Листопадом 1918 р.

Стор. 320 Ціна в оправі — 3.75

СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ

ПІД КОЛЕСАМИ ІСТОРІЇ

Стор. 112 Ціна 1.50

З **красного письменства:**

ОЛЬГА МАК

КУДИ ЙШЛА СТЕЖКА

Стор. 160 Ціна в оправі — 2.50.

ПРОЧИТАЙТЕ САМІ

та **ІНШИМ ПЕРЕКАЖІТЬ:**

**Вже в опрацьованні
ШОСТИ-ТОМОВИЙ ЗБІРНИК**

присвячений

ВЯЧЕСЛАВОВІ ЛИПИНСЬКОМУ

**будівничому найширших і найпевніших шляхів
до духових джерел української потуги.**

Всі шість томів матимуть разом около 2,000 сторінок друку. Кожний том матиме по кілька зшитків, які творитимуть цілість самі для себе. Перші зшитки появляться вже в найближчих місяцях.

Крім цілої низки наукових праць і статей В. Липинського порозкиданих у недоступних сьогодні журналах і газетах між 1908 і 1931 рр. та крім багатого і не менше цінного приватного листування В. Липинського, Читач і Дослідник знайде з Збірника багато характеристик і оцінок постаті й творчості В. Липинського пера найвидатніших українських і не-українських умів.

**По ближчі інформації просимо
зголошуватись до В-ва:**

**BULAWA PUBLISHING CORPORATION
423 East 9th Str. New York 9, N. Y.**

Разом із випуском першого Зшитка буде проголошена
ПІДПИСКА на передплату цілого ЗБІРНИКА.

